

MİSYONERLER VE TERCÜMANLAR: AYDINLANMA ÇAĞINDAN DEVRİM ÇAĞINA FRANSA’DA TÜRKÇE ÖĞRENMEK VE ÖĞRETMEK

MISSIONARIES AND DROGMANS: LEARNING AND TEACHING TURKISH IN FRANCE FROM THE AGE OF ENLIGHTENMENT TO THE AGE OF REVOLUTION

Dilek TİGLİOĞLU KAPICI

Öz

Avrupa’da “Doğu”nun bir bilgi nesnesi haline gelmesinde ve Oryantalizmin ortaya çıkmasında en önemli faktörlerin başında antikiteye ve Hristiyan Doğu’ya duyulan merakın coğrafi bir zeminde derinleşerek dönüşümü gelmektedir. Kolonyalizm çağında bu entelektüel merakın aktörleri kuşkusuz diplomatlar, tercümanlar, seyyahlar, tüccarlar ve misyonerlerdir. Doğu’nun diline, kültürüne ve tarihine olan bu merakın tatmin edilmesinin karşısındaki en önemli bariyer olan dil engelini ortadan kaldırılması en elzem sorundu. Bu sebeple erken modern dönemde Fransa gibi kolonyal bir devletin Levant’ta ticari ve siyasi bir nüfuz alanı oluşturabilmesi için öncelikle Doğu’nun diline vâkıf diplomatların ve misyonerlerin yetiştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Güneş Kral XIV. Louis’den itibaren bu ihtiyacın karşılanması amacıyla pek çok adım atıldığı, eğitim ve diplomasi alanında yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. Böylece erken modern dönemde misyonerler ile diplomatların, ilk olarak pragmatik sebeplerle başlamış olsa da şarkiyatçılıkta zamanla kendi kurumlarını oluşturacak kadar köklü adımlar attıkları görülmüştür. Bu makalede, Fransa’da erken modern dönemden itibaren Türkçenin öğretilmesi konusunun tarihsel arka planı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Osmanlıca, Türkçe öğretimi, drogman, Fransa

Abstract

One of the most critical aspects of the “Orient” becoming an object of knowledge and the emergence of Orientalism in Europe has been the increasing and transforming curiosity towards the antiquity and the Christian East. The actors of this intellectual interest in the age of colonialism were diplomats, translators, travelers, traders, and missionaries. For them, removing the language barrier was a fundamental concern to meet this curiosity about the East’s languages, cultures, and history. As a colonial state in the early modern period, France needed to train diplomats and missionaries versed in the Oriental languages to establish a commercial and political sphere of influence in the Levant. Many steps have been taken to meet this need since the reign of the Sun King Louis XIV and new methods were introduced in the field of education and diplomacy. The missionaries and diplomats undertook remarkable efforts to form their institutions

* Dr., TC. Strazburg Başkonsolosluğu Eğitim Ataşeliği, Strazburg / Fransa, dtiglioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4468-5657

in oriental studies, even though they started with pragmatic reasons. This article examines the historical background of teaching Turkish from the early modern period to modern times in France.

Keywords: Orientalism, Ottoman language, teaching Turkish language, dragomans, France

Giriş

Sömürgecilik çağının zirve noktasına yaklaşıldığı dönemde yani 18. yüzyılın sonlarında Büyük Britanya yönetimi Hindistan'daki idaresini sağlam temellere oturtmak için bölgede görevlendirdiği subayları ve idarecileri ülkenin politik yapısını, dilini ve kültürünü iyi öğrenmeye teşvik ediyordu. 1800 yılında Hindistan Genel Valisi Marques Wellesley, Kalküta'da Fort William Koleji'ni kurduğunda amacı, Britanya'nın Asya'ya ulaşan kolonyal açılımının başlıca kurumu olan Doğu Hindistan Kumpanyasında çalışan memurların Hindu dilini, kültürünü ve yasal sistemini öğrenmesinin alt yapısını oluşturmaktı. Buna karşın İngilizce bir eğitime bağlı olduğunu düşündükleri sosyal, politik ve ekonomik ilerlemenin dışında tutulduklarını hisseden Hindu burjuvazisinin önemli bir kesimi ise bu teşebbüse karşı çıkmaktaydı. İngiliz yönetim mekanizmasının dışında bırakıldıklarından dolayı hüsrana uğrayan Bangladeş burjuvazisi de 1816'da kendi kolejlere olan Hindu Kolejini kurdular. Bu kolej İngiliz dilinde, İngilizce literatüre dayalı olarak, Batılı beşerî ve fennî bilimler temelinde yürütülen bir eğitimi desteklemek amacıyla kurulmuştu. Bu tür bir eğitim aslında Bangladeş orta sınıfının İngilizlerle kurdukları eşitsiz güç ilişkilerinde güçlü bir silah, en azından kolonyal bir idare altında sınıfsal olarak yükselebilecekleri bir yol olarak telakki ediliyordu. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren İngilizce, yerli sömürge seçkinlerinin kolonyal idare altında sosyal prestij ve mevki elde edebilmeleri için başlıca ön koşul hâline gelmişti. Hatta Malaya örneğine bakıldığında bizatihi İngiliz sömürge idaresinin İngilizce eğitim vermeye gönülsüz olduğu bile görülüyordu. 19. yüzyılın başında sömürge coğrafyalarında durum böyle olsa da yüzyılın ortalarına doğru Britanya'nın kolonyal politikalarında bir dönüşüm de meydana gelecekti. Bu dönüşümün arkasındaki zihniyeti kısaca belirtmek gerekirse, İngilizcenin artık geri kalmış toplumların 'ilerleme'sini sağlayacak şekilde emperyalizmin ve kolonyalizmin 'meşru ve moral' bir aparatı hâline gelmesiydi.¹

Oryantalizm tartışmalarının detaylarına girmeden vurgulamak gerekir ki en azından erken modern dönemden, Hobbes çağından itibaren dil, siyaset felsefesinde egemenliğin ve politikanın tartışma alanlarından biri hâline gelmiştir.² Henüz 18. yüzyılın ikinci yarısında İngilizcenin *lingua franca* olarak gelecekte Fransızcanın yerini alacağını ileri sürenler ki aralarında filolog ve politikacılar da bulunuyordu, dil politikasının tarihsel gelişimine ve mevcut durumuna bakarak

1 Alastair Pennycook, *The Cultural Politics of English as an International Language*, Routledge, New York 2017, s. 73, 75-76.

2 Hobbes'a göre dil öncelikle ahlaki, yasal ve siyasi hayatımızdaki faaliyetimizin asli/kurucu parçasıydı. İkinci olarak dilin bizatihi kendisi bir siyasi ve sosyal yapı hâline gelmişti. Üçüncü olarak ise doğa durumu pragmatik olarak bir şekilde linguistik ise sosyo-politik insanı besliyordu ve tamamen bir sosyal doğa durumu olmadığı gibi tamamen bir özel dil de yoktu. Anat Biletzki, *Talking Volwes: Thomas Hobbes on the Language of Politics and the Politics of of Language*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997, s. 180.

doğru bir öngöründe bulunmuşlardı. Uluslararası politika, ekonomi ve kültürel gelişmelere paralel olarak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin yükselişi, İngilizcenin Fransızcanın yerine uluslararası dil hâline gelmesinde başlıca faktörleri teşkil edecekti.³

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Fransızca ile tecrübesini derinlemesine tetkik eden müstakil bir monografi henüz elimizde bulunmamasına karşın, Osmanlıların Fransızca ile ilişkisi, şüphesiz Güney Asya ülkelerinin İngilizce ile tecrübelerinden birçok yönüyle farklılık gösterir. Osmanlı’da 19. yüzyılın nesnel gerçekliklerinin zorlamasıyla devletlerarası konjonktüre ve reformizm ideolojisine bağlı olarak Fransızca bilmek, bürokratik kariyerin en azından formel silsilesi içinde giderek en önemli koşul hâline geldi. Dil ile kültür arasındaki ayrılmaz ilişkinin çeşitli sonuçları ise yüzyılın son çeyreğinde Türk yazınına yeni girmiş Batılı bir metin türü olan ilk romanlara eleştirel olarak yansıtılmıştır.⁴ Yine de bütün eleştirilere ve özelleştirilere rağmen Osmanlı ve Cumhuriyet seçkinleri arasında Fransızca öğrenmekteki ‘geç kalınlık’ travmasını abartmamak gerekir. Sonuçta Türkçe, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın ortasına kadar dinamik bir süreçten geçerek kolonyalizm sonrası çağa giriş yaptı. Ulus-devlet oluşumu ve modernite gerçeğinin kaçınılmaz bir sonucu olan bu sürecin dünya tarihinde başka örnekleri de vardır. Hatta ulus-devlet tecrübesi yaşamamış olan Rusya örneğine bakıldığında, Rusçanın 18. yüzyıldan itibaren seçkinler tarafından dile yapılan müdahalelerle geçirdiği değişimi Sovyetler Birliği nihayete erdirecekti. Sovyet sonrası dönemden itibaren ise devletlerarasında gittikçe belirgin hâle gelen kültür ve dil alanındaki rekabette Türkçe de yerini almaya çalışır. Muadilleri örnek alınarak ülke dışında Türkçe öğretmek amacıyla kurumlar ve mekanizmalar oluşturulur. Bununla birlikte bütün bu süreç genelde özgücü bir bakış açısıyla ele alındığından, Türkçe öğretiminin, tarihinin erken modern dönemlerden başlayıp modern çağlara uzanan kesiti özellikle dilbilimciler tarafından kimi istisnalar dışında ihmal edilmiştir.

Bu çalışmanın devamında daha detaylı olarak bahsedileceği üzere Osmanlı örneğine bakıldığında Avrupa’da Türkçe öğretiminin amacı ve dinamikleri, öncelikle yukarıda çizilen panoramadan büyük ölçüde farklıydı. Bu farklılığı yaratan koşullar, bu çalışmanın zaman dilimini kapsayan dönem için dil öğretiminin gelişimini ve boyutlarını, yalnızca pedagojik bir yaklaşımla anlayamayacak ölçüde konuyu tarihsel bir zemin ve yaklaşımla ele almayı zorunlu kılmaktadır. Günümüzde Fransa’da Türkçe öğretiminin tarihi konusunda araştırmacıların karşısına ilk olarak çıkan çalışmaların başında şüphesiz Frederich Hitzel’in *Enfants de langue et Dragomans – Dil Öğlanları ve Tercümanlar*⁵ ismiyle Fransızca-Türkçe olarak basılan eseri gelmektedir. Hitzel eserinde tercümanlık mesleğinin kurumsal çerçevesini çizmekte, bu mesleğin öğretim kurumlarının doğuşu ve gelişimi hakkında arşiv kaynaklarına dayanarak detaylı bilgi vermektedir. Fransa ile Osmanlı arasındaki çok boyutlu ilişkilerin yarattığı zorunlu ihtiyaçlardan doğan tercümanlık mesleğinin edinildiği başlıca eğitim kurumu olan Pera Doğu

3 David Crystal, *English as a Global Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2003. s. 72-74.

4 Bk. Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 23-82.

5 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

Dilleri Okulu'nun zamanla Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'na dönüşüm sürecini, tercümanların diplomasideki rollerini, sosyal tarihten fragmanlar eşliğinde ele almaktadır. Hitzel çalışmasında, Fransız tercümanların, aynı zamanda adeta birer kültür taşıyıcısı olduğuna, hatta Türkoloji biliminin teşekkülüne yaptıkları katkıya dikkat çekmektedir. Yazar, “Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople”⁶ isimli makalesinde de aynı minvalde tercüman yetiştiren kurumların gelişim ve dönüşümünü incelemektedir.

Fransa'da Türkçe öğretiminin tarihiyle ilgili çalışmalar, aslında Hitzel'in söz konusu çalışmalarından çok daha önce başlamıştı. Bu münasebetle belirtmek gerekir ki Henri Dehérian'ın *La vie de Pierre Ruffin Orientaliste et Diplomate 1742-1824*⁷ başlıklı iki ciltlik detaylı biyografik çalışması, Fransa'nın Kırım'daki son konsolosu olan ve ayrıca uzun yıllar İstanbul'da Fransız diplomatik servisinde görev yapan Pierre Ruffin'in tercümanlıktan konsolosluğa uzanan kariyer çizgisi üzerinden tercümanlık mesleğinin yapısı, işlevi ve gelişimini gözler önüne seren başvuru eseri niteliğinde bir monografidir. Aynı yazarın “Jeunes de Langue et Interprères Français en Orient au XVIIIe siècle”⁸ isimli makalesi ise tarihî perspektiften tercümanlık kurumunun inşasını ve bu mesleğin diplomasideki fonksiyonunu ele almaktadır. Bu eserlerin ortak özelliği, konuyu Fransa ekseninden değerlendirmeleri ve tercümanlık kurumu üzerinden Osmanlı Türkçesi öğretiminin tarihini işlemeleridir. Öte yandan tercüme-tercümanlık konularına daha bütüncül bakan, konuyu yalnızca Fransa ve Osmanlı bağlamında değerlendirmeyen eserler de mevcuttur. Bunlardan biri Nathalie Rothman tarafından kaleme alınan *The Drogman Renaissance – Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*⁹ isimli eserdir. Rothman, Venedikli tercüman odalarının gelişiminden hareketle Avrupa tarihinde, Osmanlı ve Doğu çalışmalarının başlangıç ve dönüşümünü genel bir perspektiften ele almaktadır.

Öncelikle zikredilmesi gereken bu tarihsel çalışmalardan ayrı olarak günümüzde yabancılara Türkçe öğretimi konusunda dilbilimciler ve eğitim bilimciler tarafından ülkemizde yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Lâkin bunların önemli bir kısmı, tarihsel süreci atlayarak bu olguyu genelde çağdaş döneme mahsus bir süreç olarak ele alırlar. Son yıllarda özellikle eğitim ve sosyal bilimler enstitülerinde, “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi” konusunda pek çok akademik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların tamamına yakını seçilen belirli bir ülke özelinde, yurtdışında yaşayan Türk kökenli öğrencilerin Türkçe dil becerileri, yazılı ve sözlü ifade düzeyleri ile Türkçe eğitim koşullarının veya materyallerinin değerlendirilmesidir.¹⁰

6 *Dix-huitième Siècle*, 28, (1996), s. 57-70.

7 Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1929.

8 *Anatolia moderna-Yeni Anadolu*, Tome 1, (1991), s. 323-335.

9 Cornell University Press, Ithaca-London 2021.

10 Konuyu bu şekilde değerlendiren çalışmalardan biri Bekir İnce tarafından 2011 yılında *Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Anadilleri Türkçede Yaşadıkları Anlatım Sorunları: Fransa Örneği* başlığı ile kaleme alınan doktora tezidir. 2021 senesinde ise söz konusu tezden yayımlanan “Fransa’da Türkçe Öğretimi” isimli müstakil makalede yazar, Türkçe öğretiminin Fransa’daki koşullarını, yurtdışında ikamet eden Türk kökenli çocukların yaşadıkları dilbilgisi ve ifade sorunlarını ele almaktadır. Bekir İnce, *Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Anadilleri Türkçede Yaşadıkları Anlatım Sorunları: Fransa Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitim Anabilim Dalı, İstanbul 2011; “Fransa’da Türkçe Öğretimi”, *Dünyada Türkçe*

Disiplinler arası bir yaklaşıma uzak kalındığından olsa gerek, tarihsel arka plana ilişkin yapılan çalışmalarda ise zaman zaman yanlış bilgi ve eksikliklerle karşılaşmaktadır.¹¹ Özellikle Fransa özelinde meselenin tarihsel boyutuna ilişkin yapılmış bazı öncü çalışmaların da fazla dikkate alınmadığını vurgulamak gerekir. Mamafih Türkiye’de bu konu hakkında filolojik yaklaşımla yapılmış olmasına karşın tarihsel bir panorama sunan çalışmalara bir örnek olması açısından Suna Timur Ağıldere tarafından kaleme alınan “XVIII. yüzyıl Avrupası’nda Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Dil Öğlanları Okulu (1669-1873)” isimli makaleyi zikretmek gerekir.¹² Ağıldere’nin söz konusu makalesi, Türkçe literatürde, tercümanlık ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin gelişimine özellikle de İstanbul’da kurulan eğitim kurumlarına değinir. Aynı şekilde kronolojik ve filolojik açıdan meseleyi değerlendiren başka bir eser de Muammer Nurlu tarafından 2011 senesinde yayımlanmıştır. *Fransa’da Türkçe Öğretimi* başlığıyla yayımlanan çalışma konunun tarihî arka planına genel olarak yer verir.¹³ Eserde ayrıca Fransa’da Türkçe öğretiminin günümüzdeki boyutu ve temel problemleri de değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ise erken modern dönemden başlayarak modern döneme uzanacak şekilde tarihin belli bir kesitinde Fransa tarafından Türkçe öğretimi amacıyla İstanbul’da ve Paris’te kurulan eğitim kurumlarının yapısı, programları ile bu okullarda Türkçe dersi veren ve alan bazı tarihsel kişilikler üzerinden, eksik kalmış bazı meseleleri ilave kaynaklarla değerlendirme amacı taşımaktadır. Bu konudaki müstakil çalışmaların büyük bir çoğunluğunun yapısal olarak benzerlik taşımasının yanında hemen hiçbirinde kişiler ve kurumların tarihsel etkileşimi üzerinde durulmamış, genel olarak Türkçe dili öğretiminin amaçları ve işlevleri ele alınmıştır. Fransa’da Türkçe öğretiminin doğuşu ve belli bir zaman diliminde gösterdiği gelişimin tarihsel konjonktürden değerlendirilmesi ve sonuçlarının geniş bir perspektifle tartışılması, bu çalışmanın başlıca amacını teşkil eder. Fransa’da pragmatik sebeplerle başlayan Türkçe öğretim serüveninin zaman içinde adeta bilgiyi transfer etme ve işleme mecrasına dönüşümüne, Türkçe dil yetkinliğini kazandıran kurumların erken modern dönemde geçirdiği dönüşüme ve bu kurumların etkilerine bütüncül olarak bakmak hedeflenmiştir.

Öğretimi (Kuram, Durum Uygulama, Sorun ve Çözümler), ed. Elif Aktaş-Vedat Halitoğlu, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, s. 135-150.

- 11 Örneğin bu konuda yapılan bir çalışmada, muhtemelen yazarın Fransızca bilmemesinden veya Fransa’da Türkçe öğretiminin tarihi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasından kaynaklanan birçok bilgi hatası ve yanlışlık söz konusudur. Nurşat Biçer’in, “Osmanlı Döneminde Matbaada Basılan İlk Yabancılar Türkçe Kitabı Öğretimi Kitabı Üzerine” başlığı ile yayımlanan makalesinde yazar tarihî arka plana uzak olduğu gibi, bugünün dil öğretme yöntemlerini o döneme yansıtarak aslında söz konusu kitabın bağlamı kadar içeriğini de yanlış ele almıştır. Burada bahsi geçen eser Jean Baptiste Holdermann’ın *Grammaire Turcou méthode courte et facile pour apprendre la langue Turque (Türkçe Grameri Kısa ve Kolay Metotla Öğrenme)* isimli gramer kitabıdır. Nurşat Biçer, “Osmanlı Döneminde Matbaada Basılan İlk Yabancılar Türkçe Kitabı Öğretimi Kitabı Üzerine”, *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2019), s. 42-53.
- 12 Suna Timur Ağıldere, “XVIII. Yüzyıl Avrupası’nda Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Dil Öğlanları Okulu (1669-1873)”, *Turkish Studies*, V/3 (2010), s. 693-704.
- 13 Muammer Nurlu, *Fransa’da Türkçe Öğretimi*, Sertaç Yayınları, Ankara 2011.

Genel olarak bakıldığında yabancılara yahut ulusal toplulukların yurtdışındaki mensuplarına dil öğretimi ihtiyacından doğan alt disiplinler, yakın dönem dünya tarihinin en önemli sosyolojik olgularından biri olan göçlerle bağlantılı olarak ortaya çıkan bir ihtiyaç olarak düşünülür. Modern ulus-devletler, bu ihtiyacı sosyoloji ve filoloji disiplinlerinin temel kavramları çerçevesinde diplomatik ve stratejik minvalde yorumlar. Çağdaş dünyada dil politikaları, ulus devletler veya ulus-ötesi post-modern imparatorluklar için küresel rekabetin bir dışa vurumudur. Bu olgu, erken modern dönemden sanayi çağına uzanan nostaljik mazisinden devşirdiği bir “medeniyet” stratejisi çerçevesinde Fransa için olduğu kadar, tarihteki Germen “kültürü”nün “özgünlüğünü” canlı tutmak isteyen Almanya için dahi geçerlidir.¹⁴ Dil, uluslararası bağlamda artık dünya politikasının bir nesnesidir ve her ne kadar günümüzdeki ihtiyaçlardan farklı gereksinimlere istinaden doğsa da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin de aslında uzun bir tarihi vardır. Bu tarihî tecrübeyi göz ardı ederek üretilen yaklaşımların aksine bu tarih çalışmasında, erken modern dönemden Devrim çağına Fransa’da Türkçe öğretiminin doğuşu ve gelişimi ele alınacaktır.

Kurumlar

Fransız Devrimi’nin en coşkulu günlerinde, Güney Fransa’nın Ariège bölgesi milletvekili Joseph Lakanal (1762-1845) tarafından Konvansiyon idaresine sunulan 30 Mart 1795 tarihli bir rapor, şu ifadelerle başlıyordu:

Avrupa’nın en aydınlanmış insanları nezdinde, ışıkların yayılmasına adanmış bütün kurumlarda şark dilleri, mütemayiz bir mevki işgal eder. Bu yüzyılın başından beri Fransa’da ihmal edilmiş olan bu diller, devrim boyunca neredeyse tamamen terkedildi. Modern Peisistratos’un düşüşünden beri en önemli çalışmalarınızın amacı, kullanışlı bilginin öğretimi hâline gelmiştir. Kamu eğitiminde şark dillerinin yerini inkâr edebilir misiniz? Hayır! Fransız ulusu hiçbir ülkeye ve hiçbir asra yabancı olamaz.¹⁵

Lakanal’ın bu itirazının gerekçelerini sorgulamak üzere biraz geriye gidelim. Modern bilim öncesi dönemde Fransa’da Türkler ve dilleri üzerine bilgi üretiminin 16. yüzyılda Guillaume Postel (1510-1581) ile birlikte başladığı düşünülür.¹⁶ Keza modern bilimin perspektifinden bakıp Fransa’da Türkçe öğretiminin üniversite mahfillerinde ortaya çıktığını düşünmek ise büyük bir yanılgı olacaktır. Bu son mecradaki ilk projeler, birazdan anlatılacağı gibi 1750 ve

14 Bunu Norbert Elias’ın kavramsal dizgesi çerçevesinde kullanıyorum; Norbert Elias, *Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, çev. Edmund Jephcott, Revised Edition, Oxford-Malden, Blackwell 2000, s. 9-11.

15 Raporun tamamı için bk. Henri Cordier, “Un interprète du général Brune et la fin de l’École des Jeunes de Langues”, *Mémoires de l’Institut national de France*, tome 38 (2e partie) (1911), s. 303-306; Orjinali için ayrıca bk. *Convention nationale. Rapport sur les langues orientales, commerciales et diplomatiques, fait au nom des Comités d’instruction publique et des finances [le 10 germinal an III]*, par Lakanal, Imprimé par ordre de la Convention, 1794, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb30721961x>, [Erişim tarihi: 15.12.2021].

16 Burak Onaran, “Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VIII/15, (2010), s. 304.

1773’te Paris’teki Kraliyet Koleji’nde (*Collège de Royal*) bir Türkçe kürsüsü açmak teşebbüsüyle başlayacak olsa da *ancien régime* Fransa’sında Türkçe öğretiminin merkezi, üniversite değildi. Türkçe öğretimi, başlangıçta diplomasi servisinde veya misyoner kurumlarında istihdam edilmek üzere personel ve misyoner yetiştirilmesi maksadıyla kurulan bir tür meslek okullarında doğup gelişti.¹⁷ Erken döneme ait çalışmalar üzerine araştırmacıların elindeki veriler sınırlı olsa da “Güneş Kral” XIV. Louis (1638-1715) döneminde *Dil Öğlanları (Jeunes de Langues)* müessesesinin teşekkülünü bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. 19. yüzyıla kadar Fransa’da Türk dili çalışmalarının büyük ölçüde pratikle ve özellikle de Osmanlı Türkçesinin pratik öğretimiyle münhasır kaldığını da baştan vurgulamak gerekir.¹⁸

Erken modern dönemde Fransa’nın herhangi bir sınırının olmadığı Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin merkezi, 1535 yılında İstanbul’da açılan ve daimî bir statü elde eden Fransa Krallığı elçiliği idi. Ardından Fransa, Akdeniz’deki ticari çıkarlarına bağlı olarak Levant’ta hızlıca bir diplomatik misyon ağı kurdu ve Marsilya Ticaret Odasına bağlı olarak Doğu Akdeniz’in birçok şehrinde Fransız konsoloslukları açarak zamanla ticari ilişkilerini derinleştirdi.¹⁹ ‘Bilimsel şarkiyatçılık’ öncesi dönemde, genel olarak Avrupa’da Doğu dilleri üzerine çalışmaların merkezinin hariciye ve misyoner kurumları olduğu ve bu çalışmaların modern şark çalışmalarının köklerini teşkil ettiği de bilinmektedir.²⁰ Dolayısıyla bu durum, Fransa’ya mahsus değildir. Erken Modern ve Aydınlanma dönemi Avrupası’nda Türkçe çalışmaları teorik bir yaklaşımdan ziyade pratik bir muhtevayı haizdi ve Türkçe öğretimi de diplomasi, misyonerlik ve ticarete müteallik ilişkileri sürdürecekt kadroların yetiştirilmesinin bir parçası ve/veya uzantısı olarak görülüyordu. Hatta Doğu dilleri tercümanlığı (*dragomanlık*) mesleği özelinde bakıldığında bu tür bir eğitim/öğretimi profesyonelleşen bir meslek eğitimi olarak düşünebiliriz. *Dragomanların* görevleri kısa zamanda mesleki tercümanlık işlevlerini aşarak politik ve konsolosluğa müteallik işleri de içereceğinden dolayı, görev yaptıkları ülkedeki yerel dillere mükemmel bir şekilde vâkıf

17 E.Nathalie Rothman, *The Drogman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*, Cornell University Press, New York 2021, s. 143-144.

18 Louis Bazin, “Les activités turcologiques en France”, *Turcica*, II, (1970), s. 159.

19 Fransa ilk olarak 1564’te Cezayir ve Halep’te; 1577’de Libya ve Tunus’ta; 1607’de Antalya, 1610’da İzmir, 1616’da Sayda, 1657’de Beyrut, 1673’te Larnaka’da (Kıbrıs) konsolosluk açmıştı. Daha önceleri yazışmaların tercümesi, Bâbüâlî’nin veya elçiliklerin tercümanlarına bağlı olmakla birlikte, Avrupalı devletlere gönderilen belgelere çoğu zaman tercüme eşlik etmiyordu. Diplomatik dokümanların tercümesinin doğru yapılması, ilişkilerdeki ihtilafların çözümü için son derece ciddiye gerektiren bir meseleydi. 18. yüzyıl başına gelindiğinde Venedik, Fransa, Avusturya, Polonya gibi devletler hem İstanbul’da hem de kendi payitahtlarında tercüman yetiştirmek amacıyla Türkçe öğretmek teklifleri açacaktı. Bu konuda bk. Antoine Gautier, “Les drogman des consulats”, *Drogmans, Diplomates et Ressortissants Européens auprès de la Porte Ottomane*, Les Éditions Isis, Paris, (2013), s. 15-17.

20 Avrupa’da Türkçe üzerine çalışmaların başlangıcının diplomasi mesleği ile yakından ilişkili olduğu izahatın varededir. Rusya, Avusturya ve Venedik örneğinde hariciye kurumlarında dil okullarının doğuşu ve gelişimi üzerine bk. Güner Doğan, “Ötekinin Dilini Anlamak: Venedik Şark Dil Okulu”, *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 56-63; Ömer Gezer, “Kayserin Emrinde Tercümanlar, Diplomatlar ve Şarkiyatçılar: Viyana Şark Dilleri Akademisi”, *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 64-72; Özhan Kapıcı, “18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Haricyesinde Turkolojiya, Osmanistika ve Oryantalistika”, *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 74-85.

olmalarını gerektiriyordu.²¹ Hatta 18. yüzyılda mütercim-tercümanlık, özellikle Fransız elçiliği söz konusu olduğunda bir dizi imtiyazı da beraberinde getirecektir.²²

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı-Fransa ilişkileri, Osmanlı-Venedik savaşından dolayı gerilmiş, İstanbul'daki Fransa elçisi Jean de la Haye-Ventelay 1659'da Yedikule'ye hapsedilmiş, 1665'te ise ilişkilerin normalleşmesi üzerine oğlu Denis de la Haye-Ventelay elçi olarak İstanbul'a atanmıştı. 1669'da ise Süleyman Ağa, Osmanlı elçisi olarak Paris'e gönderildi. Paris'teki mükâleme ve müzakerelerde sarayın tercümanlığını, Kralın Arapça tercümanı Pierre Dippy ve Türkçe dilleri ile Arapça tercüman-sekreteri (*Secrétaire-Interprete du Roi pour les langues Turquesque et Arabesque*) François Pétis de la Croix yapıyordu. Croix bilgili bir tercümandı ve Kraliyet Kütüphanesinin şark elyazmalarından sorumluydu. Hiç Doğu'ya gitmediği için pratiği zayıftı ancak başka eserler yanında Colbert'in talebi üzerine, bugün elimizde olmasa da *Türkçe Sözlük* de derlemişti. Sarayda Osmanlı elçisi ile Fransız devlet adamları arasındaki görüşmelerde Paris'teki Türkçe tercümanlarının, İstanbul başta olmak üzere Halep, Cezayir gibi Doğu'nun diğer bölgelerinde tercümanlık yapmakta olan ve Osmanlı elçisine eşlik etmekte olan Şövalye d'Arvieux gibilerine göre pratiklerinin zayıf olduğu anlaşılır; nitekim Süleyman Ağa da görüşmelerinde bunu dile getirmiştir.²³

“Bilginin efendisi” Başvekil Jean-Baptiste Colbert'in (1619-1683) antik mirasa olan ilgisi, onu şarki elyazmaları koleksiyonlarına yöneltmişti. 1670'lerde Şark'taki misyonların pederi Besson, kadim şarki elyazmalarından oluşan bir kütüphane tasarısı hakkında yazdığında Colbert bunu bir kenara not almış ve unutmamıştı. Kısa bir süre sonra da şarki elyazmalarının toplanıp Paris'e getirilmesi için Levant'taki konsolosluklara ve misyonerlere gereken desteği verdi. Cizvit oryantalistler bu elyazması koleksiyonların oluşturulmasında öncüydü; daha sonra konsololar bu sürece dâhil oldular. Colbert aynı zamanda Peder Arnoul ve Cizvit oryantalist Johann Michael Wansleben gibi şarkiyatçıların İstanbul başta olmak üzere keşif seferlerine (1671-1675) destek verdi. Kiliseler ve camilerden toplanan elyazmaları Colbert'e gönderilip daha sonra Kraliyet Kütüphanesinde toplandığı gibi, Wansleben gibi kimi şarkiyatçılar politik, dinî yapı, coğrafya, mimari, ticari tetkiklerini de Paris'e aktardılar.²⁴ Colbert'in Şark dillerine olan ilgisi de dikkate şayandı. Bu döneme kadar Donanma ve Saray olmak üzere iki kurumda Şark dilleri tercümanları

21 S. G. Marghetitch, *Etude sur les fonctions des drogmans des missions diplomatique ou consulaire Turquie*, İstanbul, 1898, s. 3-4, 8-9.

22 Ayrıca bk. Suna Timur Agildere, “Les interprètes au carrefour des cultures: Ou les drogmans dans l'Empire ottoman (XVe-debut du XXe siècle)”, *Babel*, LIII/3, (2007), s. 1-20.

23 Mary Hossain, “The Employment and Training of Interpreters in Arabic and Turkish under Louis XIV: France”, *Seventeenth-Century French Studies*, XIV/1, (1992), s. 235-237. Şövalye d'Arvieux Marsilya doğumlu bir tüccardı ve uzun yıllar Levant limanlarında (*échelles*) tüccarlık yapmış, Ortadoğu dillerini tecrübi olarak mükemmel derece öğrenmiştir. Nitekim Levant'ta o dönemde konsolosluk-dragomanlık-tüccarlık iç içe geçmiş mesleklerdi. 1667'de mali problemleri nedeniyle Paris'e dönmüş olan d'Arvieux, Ebu'l-Fidâ'nın coğrafya kitabını Arapçadan çevirmeye ve Türkçe ve Arapça sözlük derlemeye başlamış, Süleyman Ağa'nın Saray'daki kabul merasiminde ise tercümanların doğru çeviri yapıp yapmadığını denetlemekle görevlendirilmişti. Daha sonra Halep'e Fransa konsolosu olarak gönderilecektir.

24 Jacob Soll, *The Information Master, Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2009, s. 106-107.

bulunuyordu. Ancak tercümanlar, mesleki bir okuldan yetişmekten ziyade, *Collège de Royal* (bugünkü *Collège de France*) gibi ilmî kurumlarla ilişkili, pratik Türkçe becerileri teorik bilgilerine göre zayıf kimselerden müteşekkildi.

18 Kasım 1669’da yayımlanan bir kararname ile İstanbul Pera’da Dil Oğlanları Okulu’nun (*École des Jeunes de langues*) kuruluşunun arkasında da Colbert ve Marsilya Ticaret Odası bulunuyordu. Colbert, Maliye Bakanı olduğunda Levant ile ticaretin artırılmasına çok önem veriyordu; nitekim Colbert bakanlığa geldiğinde Levant ticaretinde İngiltere ve Hollanda hâkimdi. Colbert, Osmanlı’daki yerli tercümanların ve Yahudilerin, Fransızların Osmanlılar ile diplomatik ilişkilerinde Türkçe bariyeri nedeniyle kullanılmasının tehlikeli olduğuna ikna oldu ve dönemin İstanbul Büyükelçisi Denis de la Haye-Ventelay’a talimat vererek on iki Fransız çocuğunu doğu dillerini öğrenmesi için İstanbul’a gönderdi. Dönüşte ülkelerinin diplomatik hizmetinde tercüman olarak çalışacak olan bu öğrenciler hakkında St. Priest daha sonra, “ulusal *dragoman*larımızın kökeni budur” diye yazacaktı.²⁵ Bu kurum, hem Devrim sonrasında kurulacak olan günümüzdeki INALCO’nun (*Institut national des langues et civilisations orientales*) temelini teşkil etmesi, hem de Fransa Krallığı girişimiyle oluşturulan ilk kurumsal şark dilleri okulu olması münasebetiyle Fransa’da Türkçe öğretiminin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı.²⁶ Bu vesile ile vurgulamak gerekir ki Almanya ve Alman bilim dünyasının etkisindeki Rusya’da Osmanlı Türkçesi yanında özellikle Çağatayca üzerine çalışmalar 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılın başında başlarken Fransa’da böyle bir keyfiyet görülmez. Yani Osmanlı ötesindeki Türk dünyası üzerine dil çalışmalarının yapılmaması, şüphesiz Paris ile İstanbul arasındaki diplomatik, ticari, askerî ilişkilerin boyutu ve Fransa’nın Osmanlı coğrafyasının ötesindeki Türkler ile neredeyse hiç ilişkisinin olmayışıyla izah edilebilir. Kısacası Fransa’da bu dönemde Şark dilleri öğretimi Türkçe, Arapça ve Farsça ile sınırlı olduğu gibi, Türkçe özelinde bakıldığında modern dönemlere kadar dil öğretimi, diplomasi ve misyoner kurumlarındaki Osmanlı/Türkiye Türkçesi ile sınırlıydı.

16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar, sırasıyla Fransız gezginlerin, konsolosluk tercümanlarının ve 18. yüzyılda giderek metropoldeki oryantalistler ile sanatçıların “bilgi nesnesi” hâline gelmişlerdi.²⁷ 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde Barthélemy de Molainville d’Herbelot’nun (1625-1695) bazı araştırmacılara göre ilk İslam Ansiklopedisi niteliğindeki *Bibliothèque orientale*’i (Şarki Kütüphane) 1697 yılında basıldığında, Fransa’da artık klasik oryantalizm olarak nitelendirebileceğimiz bir çağa giriş yapıldığı ileri sürülebilir. Keza d’Herbelot ile birlikte Şark dilleri çalışmaları, Fransa Akademisinde artık kurumsallaşacaktı. Şarkiyat alanında bir *érudite* (mütebahhir) olarak tanınan d’Herbelot, Kralın Şark dilleri tercümanlığına kadar

25 *Mémoires sur l’Ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant par Le Comte de Saint-Pries*, Libraire de la Société Asiatique, Paris 1877, s. 296.

26 André Bourgey, “De l’École des Jeunes de Langues à l’Institut des Langues et Civilisations Orientales (INALCO)”, *Istanbul et Les Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, IFEA-L’Harmattan-INALCO, Paris 1997, s. 3-4.

27 Bu konuda bk. Güneş Işıksel, “Kırım Savaşı’ndan Önce Fransa’daki Osmanlı Çalışmaları Üzerine Bibliyografik Çerçeve Denemesi”, *Dünyada Osmanlı Tarihyazını I*, ed. Ahmet Özcan ve diğerleri, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020, s. 386.

yükselmişti.²⁸ Süryanice uzmanı olan d’Herbelot, İtalya’daki çalışmalarından sonra 1672’de Paris’e dönmesini müteakip Kral XIV. Louis ve Colbert’in teveccühüne mazhar olmuş, kendisi için temin edilen şark elyazmaları üzerine yaptığı çalışmalarla Fransa’da akademik ve modern oryantalizmin temellerini atmıştı.²⁹

18. yüzyılda Fransa’da Türkçe öğrenim ve öğretimi sahasında en önemli kişilerin, Osmanlı topraklarındaki Fransız diplomatik misyonlarında görev yapan mütercim-tercüman ailelerin mensubu olması şüphesiz bir tesadüf değildi. Bunların neredeyse tamamı ya Paris’teki Dil Oğlanları Mektebi’nde (*L’École des Jeunes de langue*) eğitim aldıktan sonra Levant’taki geniş Fransız diplomatik ağına intisap ederler yahut bızatihi İstanbul’daki Fransız sefaretinde yani sahada Türkçe öğrenirlerdi. Daha da önemlisi şudur ki Fransa’nın *Dil Oğlanları* tecrübesi, Avrupa’da diğer devletlere de örnek teşkil edecektir. 16 ve 17. yüzyıllar boyunca Fransa Krallığı, Osmanlı topraklarındaki diplomatik misyonlarındaki tercümanlarını yerli Levantenler, Ermeniler veya Rumlardan atamıştır. Kısacası tercümanların temin ve tedrisatı, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında daha fazla profesyonellik gerektiren bir iş hâline geldi ve o dönemde biri İstanbul’da diğeri Paris’te olmak üzere iki şubeden oluşan Dil Oğlanları (*les Jeunes de langue*) Mektebi bulunuyordu.³⁰

Daha önce bahsedildiği üzere 1669’da Kraliyet Ticaret Konseyi, Colbert’in desteğiyle İstanbul’da Dil Oğlanları (*Enfants de langue* veya *Jeunes de langue*) olarak adlandırılan bir okul açmaya karar vermişti. 1670’te belirlenen şartlara göre yaşları 9 ila 10 olan 6 erkek çocuğunun, Yakın Şark dilleri öğrenmesi için Marsilya Ticaret Odası’nın desteğiyle İstanbul’daki Kapusen manastırlarına gönderilmesi kararlaştırılmıştı.³¹ Bu okulun kuruluş amacı, Fransa’dan Doğu’ya görevlendirilen elçi ve konsoloslara *dragoman* olarak hizmet edecek tercümanların yetiştirilmesiydi.³² Fransa’nın İstanbul’da böyle bir Doğu dilleri okulu kurarken Venedik’ten esinlendiği anlaşılıyor. Bir başka deyişle aslında 1551’den beri İstanbul’da Venedik diplomatik servisine *dragoman* yetiştirmek için faaliyet gösteren Dil Oğlanları okulundan (*Giovani della lingua*) esinlenilmişti; ancak bunun birebir kopyası olduğunu ileri sürmek zordur.³³ Bir başka

28 Daha sonra birçok baskısı yapılacaktır. “Notice Historique de la Vie de d’Herbelot”, *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, tome I, Paris 1781, s. X.

29 Daha detaylı bilgi için bk. Nicholas Dew, *Orientalism in Louis XIV ‘s France*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 41-80, 168-204.

30 Frederik Hitzel, “Les Jeunes de langues de Péra-lès-Constantinople”, *Dix-huitième Siècle*, 28, (1996), s. 60.

31 Ayrıca bk. Andrei Pippidi, “Drogmans et Enfants de Langue: La France de Constantinople au XVII-e Siècle”, *Istanbul et Langues Orientales*, (ed. Frédéric Hitzel), L’Harmattan, Paris 1997, s. 133-135.

32 Daha detaylı bilgi için bk. Frédéric Hitzel, “L’école des jeunes de langues d’Istanbul, un modele d’apprentissage des langues orientales”, *International Colloquium of Translation. Translation in all its aspects with Focus on International Dialogue (Istanbul, 21-23 oct. 2009)*, ed. Hasan Anamur, Alev Bulut et Arsun Uras-Yılmaz, İstanbul (2009), s. 57-58.

33 18 Kasım 1669 tarihli kararname için ayrıca bk. Hitzel, “Les Jeunes de langue de Péra...”, s. 59. Nitekim İstanbul’daki Venedik elçiliğinde 1551’den beri Türkçe alanında tercüman yetiştirmek için bir dil okulu faaldi. Venedik Dil Oğlanı okulu için bk. Robert Mantran, “L’École des Jeunes de Langues: l’exemple vénétien”, *Istanbul et Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, L’Harmattan Paris 1997, s. 105-109; Isabella Palumbo Fossati Casa, “L’École vénétienne des ‘giovani di lingua’”, *Istanbul et Langues Orientales*, s. 109-123; Güner Doğan, “Ötekinin

örneğin ise 17. yüzyılda Polonya’da pratik Türkçeyi iyi bilen tercümanlar yetiştirmek amacıyla bir dil okulu kurulması projesini ortaya atan François Mesgnien-Meninski’ye ait olduğunu biliyoruz.³⁴ Her hâlükârda bu kurumun başlıca amacı Doğu Akdeniz’de Fransa’nın hayati çıkarlarına hizmet edecek bir diplomatik kadronun yetiştirilmesiydi. 1669’dan 1831’e kadar İstanbul’da faaliyet gösterecek olan bu dil çıraklığı okulundaki eğitim, İstanbul’da Fransız elçiliği bünyesinde faaliyet gösteren St. Louis seminerinde Kapusen pederleri tarafından yürütülecekti.³⁵

İstanbul’daki Kapusen misyoner mektebinin tarihi daha eskiye gitmekteydi ve ilk olarak bu okul, aslında doğu dilleri alanında adeta bir çıraklık eğitim merkeziydi. Kapusen pederleri, 1626’dan beri İstanbul’da Fransız elçiliğinin himayesinde faaliyet gösteriyorlardı ve 17. yüzyılda kısa sürede Levant’ta birçok misyon merkezi açmışlardı. Çok farklı işlevleri yerine getiren Kapusen misyonerlerinin öncelikli görevi, Osmanlı topraklarında yaşayan Doğu Hristiyanlarına “ruhanî rehberlik” yapmak olduğu gibi, buna zamanla Ortodokslara olduğu kadar Müslümanlara da yönelen *apostolik* faaliyetler de eklendi. Bu nedenle iyi bir misyonerin, aynı zamanda ülkenin dilinde ibadet ve günah çıkarma işlemlerini yürütebilmesi gerektiği anlayışı benimsenmişti.³⁶ Böylelikle Kapusen misyonerlerinin propagandalarını ülkedeki anadilde yürütebilmeleri için Türkçe, Rumca-Yunanca, Ermenice ve Arapçaya mükemmel derecede vâkıf olmaları bekleniyordu.³⁷

Dil Oğlanları Mektebi bir bakıma Doğu Dilleri üzerine bir meslek okuluydu. İlk kurulduğunda bu yatılı mektepte öğrencilere tahsis edilen daire, ilk sakinlerine atfen *Chambre des Arméniens* (Ermeni Sınıfı) olarak adlandırılmaktaydı.³⁸ Bunun nedeni olarak öğrencilerin giydikleri kıyafetler gösterilir. XIV. Louis, 1700’de Cizvitlerin idaresinde *Collège de Louis-le-Grand* bünyesinde Levant’taki Katolik misyoner merkezlerinde Ermenilere dönük olarak Katolik inancının propagandasını (*la propagation de la foi*) yapmaları için bir müessese kurmaya girişmiş, daha sonra buradan Dil Oğlanları Okulu doğmuştur. Doğulu çocuklar için ayrılan bu bursun amacı, ülkelerine döndüklerinde misyoner olarak din hizmetinde veya tercüman olarak devlet hizmetinde istihdam edilmelerinin sağlanmasıydı.³⁹ Ancak misyonerlerin de dâhil olduğu

Dilini Anlamak: Venedik Şark Dil Okulu”, (2014), s. 58-63.

34 Tadeusz Majda, “L’école Polonaise des Langues Orientales d’Istanbul au XVIII-e siècle”, s. 124.

35 Marie de Testa-Antoine Gautier, “De l’établissement des Pères capucins à Constantinople à la fondation de l’école des jeunes de langues (1626-1669)”, *Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane*, éditions ISIS, İstanbul 2003, s. 43-46; Suna Timur Agildere, “Les interprètes au carrefour des cultures ou les drogmans dans l’Empire Ottoman (XVI-e – début du XXe siècle)”, *Babel*, LIII/3, (2007), s. 10.

36 Fransız Kapusen rahiplerinin İstanbul’a gelişi ve St.Louis seminerinin kuruluşu ile ilgili bk. Benoist Pierre, “Le pere Joseph, l’empire Ottoman et la Méditerranée au début du XVII-e siècle”, *Cahiers de la Méditerranée*, 71, (2005), s. 185-202.

37 Osmanlı’da günlük hayatta kullanılan dillerin yaygınlığı ve çeşitliliği ile ayrıca Osmanlı dünyasındaki iki dillilik konusunda bk. Johann Strauss, “Diglossie dans le domaine ottoman. Évolution et péripéties d’une situation linguistique”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 75-76, (1995), s. 221-255.

38 Henri Dehérain, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, tome I, Librairie Orientaliste Paul Geuther, Paris 1929, s. 5.

39 *Enfants de la langue et Drogmans/ Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, ed. Frederic Hitzel Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 25.

bu ilk girişimin statüsü, kraliyetin beklentilerini karşılamadığı için 20 Temmuz 1721 tarihli bir kararname ile değiştirilir. 20 Temmuz 1721’de, Kraliyet, *Collège de Louis-le-Grand*’da bu defa Doğululara değil Fransızlara Doğu dillerinin öğretilmesini istedi. Bundan sonra geleceğin misyonerliklerine değil tercümanlarına ödenekler tahsis edilir.⁴⁰ Böylelikle tarihe Dil Oğlanları Mektebi olarak geçecek olan meşhur müessese kurulmuş olur. Mektebin ilk kuruluş fermanında, 8 yaş civarında olan 10 Fransız talebenin kabul edileceği yazılıyordu. Bu çocuklar ya Fransa Krallığı’nda mütemekkin olan yahut Levant’ta Fransa adına mütercim-tercüman, tüccar veya diplomat olarak çalışan ailelerin çocukları arasından seçilecek, Latince eğitim alacak; Türkçe ve Arapça öğreneceklerdir. Ardından doğu dillerinde mükemmeliyet kesbetmeleri için İstanbul’daki Kapusen misyonerlerinin mektebine gönderilecekler ve eğitimlerini tamamlamalarını müteakip tercüman olarak Fransız diplomatik misyonlarında görevlendirileceklerdir. İstanbul’da St. Louis Manastırı’na bir tür staj amacıyla gönderileceklerdir. Böylelikle özgün manasında Dil Oğlanları Okulu kurulmuş olur.⁴¹ Okulun hocaları da genellikle tecrübeli *dragoman*lardan seçilir.⁴²

1762 yılına kadar altın çağını yaşayacak olan bu eğitim kurumunda birinci yabancı dil Türkçeydi; daha sonra Arapça ve Eski Yunanca, son olarak da 1762’de *Collège Louis-le-Grand*’a bağlandıktan bir yıl sonra Farsça eklenmiştir.⁴³ Dolayısıyla “Güneş Kral” döneminde kurulan bu sistem yaklaşık yüzyıl boyunca kesintisiz devam etmiştir. Bu okula kaydolabilmenin değişmeyecek kriterlerinin başında mutlaka Fransa’da ya da Doğu’da yaşayan bir Fransız ailenin çocuğu olma şartı vardı. Ancak zamanla Doğu’da yani Osmanlı ülkelerinde yaşayan Fransız aileleri ön plana çıkacaktır. Zira dönemin şahitliklerine başvurulduğunda, Osmanlı topraklarında hâlihazırda *dragomanlık* yapan ailelerin çocukları, yaşadıkları coğrafya gereği daha avantajlı durumdaydılar.⁴⁴ Paris’te ilk kademe Türkçe öğrenimlerini aldıktan sonra İstanbul’da bir bakıma misyonerlerin yanında staj yapacaklar, en sonunda ailelerinin de bulunduğu bölgelerde Fransa adına tercümanlık hizmetinde bulunacaklardı.

40 Ödenekler konusu zaman zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Fransa Sarayı, İstanbul Pera’daki Kapusen Kolejindeki dil oğlanlarının eğitimi ve bakımı konusunda harcama kalemi oluşturma tasarısı içinde olsa da bu durum hayata geçirilememiştir. Fransa Sarayı, ara sıra Kapusenler ve Marsilya Ticaret Odası arasında yaşanan parasal anlaşmazlıkların önüne geçmek için Pera’ya gelen her öğrenciye barınma ve eğitim-öğretimine destek amaçlı bir gider kalemi oluşturmaya gayret etmiştir. Aylık ortalama 200 kuruş civarında olan öğrenci başına düşen harcama bedelinin desteklenmesi konusundaki tasarıyla ilgili olarak Fransa Sarayı’nın herhangi bir uygulamasına rastlanmamakta, öğrencilerin ihtiyaçlarının yine Marsilya Ticaret Odası tarafından finanse edildiği görülmektedir. *Enfants de la langue et Drogmans/ Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, ed. Frederic Hitzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 33.

41 Henri Dehérain, “Jeunes de Langue et interprètes français en Orient au XVIIIe siècle”, *Anatolia moderna*, tom 1, (1991), s. 325-326; Frédéric Hitzel, “Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople”, *Dix-huitième Siècle*, No: 28, (1996), s. 59-60; *Enfants de la langue et Drogmans/ Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, s. 25.

42 Marry Hossain, “The Employment and Training of Interpreters in Arabic and Turkish under Louis XIV: France”, *Seventeenth-Century French Studies*, XIV/1, (1992), s. 239.

43 Dil Oğlanları Okulunun zamanla Türkçe ve Tatarca başta olmak üzere Yakın Şark dillerinde öncelikle eğitim-öğretim amaçlı olarak kullanılmak üzere el yazmalarından oluşan geniş bir kütüphanesi de teşekkül edecekti. Marion Debout, “La Bibliothèque de l’école des Langues Orientales”, *Bulletin des bibliothèques de France*, tome XXVII/8, (Août 1982), s. 479.

44 Dehérain, *age*, s. 326.

1795 yılından önce Fransa’da Şark dilleri öğretimi yukarıda da belirtildiği gibi yalnızca iki kurumun etrafında ve çoğunlukla da özellikle Kapüsen ve Cizvit din adamlarının aracılığıyla gelişmişti. 1529’dan beri *Collège de Royal* ve 1721’den itibaren de *Collège Louis-le-Grand* bu alanda birer merkez olmasına karşın, ilki müstakil bir şarkiyat kurumu olmadığından bütün disiplinlere vukufiyet iddiasıyla genel araştırmaların bir parçası olarak bu alana yönelir, ikincisi ise özellikle tercüman yetiştirmeye hizmet ederdi. İlki hâlihazırdaki dar bir entelektüel seçkin gruba hitap ederken, ikincisi meslek eğitimi kapsamında profesyonel diplomat kesime yönelikti. Aydınlanma dönemi boyunca Şark merakı artmasına karşın Şark dilleri çalışmaları, neticede seçkin bir çevrenin bireysel inisiyatifi olarak kısıtlı kaldı.⁴⁵ Şark dilleri öğretimine adanmış yeni bir okul kurma fikrinin, 1790’dan beri bu ideali üzerine çalışan oryantalist ve filolog Louis-Mathieu Langlès’ye (1763-1824) ait olduğu, Ulusal Meclise sunduğu bir dilekçesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶ Kraliyet Kolejinde şark dilleri öğretiminin yetersiz olduğunu ileri süren Langlès; ticari, politik ve bilimsel amaçlara hizmet edecek şekilde Marsilya ve Paris’te sırasıyla Arapça, Türkçe ve Farsça birer kürsü kurulmasını teklif etti. Bu kürsüler Şark’ta uzun yıllarını geçirmiş şarkiyatçı âlimlere teslim edilmeliydi, “yaşlı tercümanlara” değil. Nitekim Devrimi müteakip Levant’ta görev yapan birçok Doğu dilleri tercümanı hizmetten ayrıldığı gibi, Dil Oğlanları Mektebi’ndeki birçok öğrenci de kolejden ayrılmıştı ve zamanla bir tercüman eksikliği baş göstermişti. Yalnızca küçük yaştaki öğrencileri istihdam eden eski yapı ise ortaya çıkan acil ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle hâlihazırda eğitim almış öğrencilerin Şark dilleri eğitiminden geçirilmesi gerektiği düşünüldü. Ancak etkisiz kalan bu girişimden sonra 1795’te projeyi tekrar gündeme getiren Joseph Lakanal’dı. Lakanal, Fransız Millî Kütüphanesi (*Bibliothèque nationale*) bünyesinde Şark elyazmalarından sorumlu birimdeydi ve 1793’te Halk Eğitim Kuruluna seçilmişti. Bu iki ismin hazırladıkları proje Konvansiyon tarafından onaylandı ve 30 Mart 1795’te Millî Kütüphanenin bünyesinde kurulan Şark Dilleri Okulu’nun tüzüğü yayımlandı; ancak 2 Şubat 1795’te açılan okullar 20 Mayıs 1796’ya kadar faaliyet gösteremedi. Nihayet 22 Haziran 1796’da *Doğu Dilleri Okulu*’nda dersler başladı.⁴⁷ Bu proje Lakanal’ın, Langlès’in önerisiyle hazırladığı bir metindi. Langlès bu kurumun ilk Farsça hocası, meşhur oryantalist Silvestre de Sacy (1758-1838) Arapça hocası olurken, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’nda tercümanlık ve Kırım Hanlığı’nda Fransa konsolosu olarak görev yapmış olan Jean-Michel de Venture de Paradis (1739-1799) Türkçe ve Tatarca hocası olarak belirlendi.⁴⁸

Okulun 2 Aralık 1822 tarihli ders afişinde, “Yaşayan Doğu Dilleri Okulu hocaları tarafından, politik ve ticari faydası bilinen dillerin öğretiminin” başladığı ilan edilirken, derslerin kim tarafından hangi günlerde gerçekleştirileceği duyurulmuş ve ders içerikleri hakkında da genel

45 Louis Bazin, L’École des langues orientales et l’Académie des inscriptions et belles-lettres (1795-1995), *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 139e année, 4, (1995), s. 983.

46 Hindistan uzmanı olmasının yanında Arapça ve Farsça hocası da olan Louis-Mathieu Langlès’in (1763-1824) hayatı için bk. Bon-Joseph Dacier, “Notice Historique sur la Vie et les Ouvrages de M. Langlès”, *Historie et mémoires de l’Institut royal de France*, tome 9, (1831), s. 100-116.

47 *Notice Historique sur l’École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*, Paris, 1883, s. IV-VIII.

48 Bazin, *age.*, s. 985.

çerçeve çizilmişti. Farsça, Arapça (yüksek), günlük Arapça, Türkçe, Ermenice, Çağdaş Grekçe dersleri, hafta içi iki gün ve cumartesi günleri sabah ve öğleden sonra olmak üzere farklı saatlerde derslerin gerçekleşeceği bilgisi paylaşılmıştı. Pierre-Amédée Jaubert⁴⁹ sorumluluğunda yürütülen Türkçe dersi özelinde eğitim programında gramerin yanı sıra *Cihânnümâ* ile tarihî coğrafya dersinin yapıldığı dikkat çekmektedir. İlanda yer alan diğer bir önemli husus ise Jaubert'in 1819 yılında Kırım'da bulunduğu sırada edindiği anonim bir yazmanın, Kırım Hanlığı tarihinin orijinal nüshasının parçalarının da bu derste materyal olarak kullanılmasıdır.⁵⁰ Jaubert sonraki yıllarda Fransızca çevirisini yapacağı bu eserin orijinal nüshasını Kral'ın Kütüphanesine (Bugünkü adıyla Fransa Millî Kütüphanesi (*Bibliothèque Nationale de France* – BNF) bağışlamıştır. Türkçe derslerinin bitiminin ise Osmanlı sultanları ile Fransa kralları arasında yapılmış temel antlaşma metinlerinin okunması ile yapıldığına dikkat çekilmektedir.⁵¹

Portreler

Pierre de Girardin, 1686'da İstanbul'a Fransa büyükelçisi olarak atandığında Kralın onu seçmesindeki en önemli nedenlerden biri Türkçeyi iyi bilmesiydi. Ancak İstanbul'daki İngiltere elçisi Şövalye Funton gibi kimi Batılılara göre Bâbîâli nezdinde görev yapan diplomatlar için Türkçeyi bilmek çoğu zaman avantajlı bir durum değildir. Zira Türkler, diplomatik müzakerelerde ve mükâlemelerde Hristiyanlar için sık sık aşağılayıcı ifadeler kullanırlar, Bâbîâli tercümanları ise bunları yumuşatarak aktarırlardı. Ancak daha sonra bazı sefirler; sefirin doğru tercüme olduğuna inandığı ancak aslında aşağılayıcı olan bir ifadeyi tam olarak anlamadığından kalabalık bir izleyici topluluğu önünde küçük düşürülmüş olmaktan memnun görünmesinin, söylenenleri anlayıp hissetmesinden daha kötü bir durum olduğunu savunacaklardı. Girardin'den yaklaşık yüzyıl sonra bir başka Fransız elçi St.Priest, "Ayrıca uğraştığımız meselelerde kullanılan dile sahip olmamanın ne gibi bir avantajı olabilir ki?" diye soracaktı.⁵² 17. yüzyılın sonundan itibaren İstanbul'da görev yapan Fransız diplomatlar için Türkçe bilmek atama için öncelikli kriterlerden biri hâline geldikçe, gönderilen diplomatların da tıpkı misyonerler gibi iyi derecede Türkçe bilenler arasından seçilmesine özen gösterilmeye başlandı. 18. yüzyılın ikinci yarısına

49 Tam adı, Pierre, Amédée-Emilien-Probe Jaubert (d. 1779-ö. 1847), dil oğlanı eğitimi aldıktan sonra Fransa'nın Mısır ordusuna bağlı tercüman olarak görevlendirilmiştir. Meslektaşları bu seferde hastalanınca görevi tek başına idare eden Jaubert, Mısır Seferi boyunca Napelon'un yanında birinci tercüman olarak kalmıştır. Burada gösterdiği başarı ve kabiliyeti sayesinde 1800'de hükümet tercümanı ve Türkçe hocası olarak görev yapmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bk. *Dictionnaire des Parlementaires Français comprenant tout les Membres des Assemblées françaises et tous les Ministres français*, C. 3, Adolphe Robert-Edgar Bourloton-Gaston Cougny, Bourloton Editeur, Paris 1891, s. 406-407.

50 Bu yazma, günümüzde BNF'de Supplement Turc 515 tasnif numarasıyla korunmaktadır. Jaubert Fransızcaya çevirdiği esere düştüğü ilk dipnotta, yazmanın her ne kadar başlıksız olarak bulunmuş olsa da *Es-Seb'ü's-Seyyar Fi-Ahbar-ı Mülûki 'l-Tatar'*'ın içinden gereksiz olduğu düşünülen, kullanılmamış bir bölümü olma ihtimalini de dile getirmiştir. Eser hakkında daha fazla bilgi almak için bk. Alper Başer-Kemal Gürülkan, "Anonim Bir Kırım Hanlığı Tarihi (1475-1778)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, (2021), s. 402-462.

51 Okulun 2 Aralık 1822 tarihindeki ders programının ilanı için Bk. Ek 1.

52 *Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie*, s. 238.

gelindiğinde ise İstanbul’da görev yapan Fransız elçiler arasında mükemmel, hatta uzmanlık derecesinde Türkçeye vâkıf olan şarkiyatçı-diplomatlara rastlanacaktı.

Osmanlı döneminde Fransa’da Türkçe öğretimi ve çalışmalarının kimler tarafından yapıldığına genel olarak bakıldığında, özellikle Alsace-Lorraine kökenli âlimlerin bu konuda ön plana çıktığı dikkat çeker. Alsace-Lorraine’in Vosges bölgesindeki Totainville’de doğan François Mesgnien yahut bilindiği adıyla Meninski (1623-1698), herhalde bütün Avrupa Türkoloji tarihinin en önde gelen isimlerinden biriydi.⁵³ Jean-Baptiste Daniel Holdermann (1694-1730) bir Cizvit pederiydi. 24 Kasım 1694’de Alsace’da, Bas-Rhin bölgesindeki Strasbourg’da dünyaya gelmişti. 1713’de rahipliğe giren Holdermann, 1724–1726 yılları arasında Louis-le-Grand okulunun kürsü başkanlığını yapar. Ardından da Galata’daki Saint-Benoît manastırına peder Jacques Caschod’nun yerine misyoner atanarak 2 Ocak 1727’de İstanbul’a gelir.⁵⁴

Denis-Dominique Cardonne (1721-1783), İstanbul’daki Fransız mektebinde ve diplomatik servisinde yetişmiş bir tercümandı ve daha da önemlisi Fransa’da ilk defa Türkçe kürsüsünün kurucusu olan bir oryantalistti. Cardonne, ebeveynleri tarafından dokuz yaşında İstanbul’a getirildi ve getirilme amacı ise Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmesiydi.⁵⁵ Fransa’ya döndükten sonra ise 1750’den 1778’e kadar Louis-le-Grand’daki Dil Oğlanları Okulu’na Türkçe ve Farsça hocası olarak atandı. Okuldaki görevine devam ederken aynı zamanda Kralın tercüman-sekretreliğini yürütüyordu ve Kraliyet Kütüphanesine de atanmıştı. Türkçe, Arapça ve Farsça elyazmaları üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekiciydi.⁵⁶ Doğu edebiyatını karşılaştırmalı olarak incelediği birçok eser verdi; *Binbir Gece Masalları* bunlardan sadece biriydi. *Les mille et un jours*, Hint masalları üzerine yaptığı derlemelerle birlikte 19. yüzyılda genişletilerek defalarca basılacaktı. Bununla birlikte bu konudaki ilk çalışması olan ve kendi döneminde iki cilt hâlinde çıkan *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi (Doğu Edebiyatı Derlemesi, Kral’ın Kütüphanesinden Türkçe, Arapça ve Farsça Elyazma Tercümeleri)* başlıklı derlemesi, onun “elsine-i selâse”ye ne kadar vâkıf olduğunu ispat ediyordu.⁵⁷

Meşhur Oryantalist ve diplomat Pierre-Jean-Marie Ruffin’in (1742-1824) kariyeri, 18. yüzyılda Fransa’da Türkçe öğretimi ve çalışmaları tarihinde şüphesiz en önemli örneklerin

53 Muhammet Yelten, “Meninski, François à Mesgnien”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara (2004), s. 144-145.

54 Anne Mézin-Catherine Vigne, *Les Français à Constantinople de François I-er à Bonaparte, Dictionnaire des Français, Suisses, autres francophones et protégés à Constantinople aux XVI-e – XVIII-e siècles*, Geuthner, Paris 2020, s. 386.

55 Hayatının 20 yılını İstanbul’da geçirdi. *Dictionnaire Biographique universel et pittoresque*, tome I, Paris: Aimé Andre, 1834, s. 461. Louis Grégoire, *Dictionnaire Encyclopédia d’Histoire, de Biographie, de Mythologie et de Géographie*, Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, Paris 1874, s. 376.

56 *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (Nouvelle édition), ed. François Pouillon, Karthala, Paris 2012, s. 192.

57 Denis-Dominique Cardonne, *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi*, II, Hérisant les fils, Paris 1770-1772.

başında gelmekteydi.⁵⁸ Ruffin, Levant'ın en kozmopolit şehirlerinden birinde; Selanik'te 17 Ağustos 1742 tarihinde doğmuştu ve diplomat kökenli bir aileden geliyordu. Babası Thomas Antoine Ruffin, Selanik'teki Fransa konsolosluğunda Türkçe tercümanıydı. 1712'de Levant'a gelmiş, 1718'e kadar İstanbul'daki Kapusen Hristiyan misyonerlerinin yanında "dil oğlanı" (*enfant de langue*) olarak yetişmişti. 1718'de Fransa'nın nüfuzlu elçisi Marquis de Bonnac'a refakat ederek Selanik'i ziyaret eden ve burada mütercim-tercüman olarak yaklaşık 36 yıl Kralın hizmetinde yer alan Antoine Ruffin, o dönemde Osmanlı topraklarında diplomat ve tercüman olarak hizmet eden birçok Fransız gibi aslında cerrah hekimdi. Hekimlik mesleği, bir diplomat olarak Şark saraylarında avantajlı bir konum elde etmek için son derece önemlidir. 1750'de babası tarafından Şark dilleri öğrenimi alması için Paris'e gönderilen genç Pierre, 14 Ocak 1751'de *Collège Louis-le-Grand*'daki Doğu Dilleri bölümü yahut Dil Oğlanları Mektebi'ne (*L'École des Jeunes de langue*) kaydoldu. 1758'de Şark dillerindeki öğrenimini tamamlamak için İstanbul'a gelen Ruffin, Fransız sefir Kont Vergennes'in hizmetinde görev aldı.⁵⁹ Bir süre Osmanlı hizmetinde askerî uzman ve Kırım Hanlığı'nda da Fransa'nın fevkalâde elçisi olarak çalışan Baron de Tott'un sekreterliğini yapan Pierre Ruffin, Osmanlıların Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Baron de Tott'un yerine yaklaşık altı aylığına, Kırım Hanlığı'na konsolos olarak atanmıştır. Ancak bu görev esnasında üzerindeki Türk kıyafetleri yüzünden, onu Müslüman zanneden Rus ordusundaki bir Kazak tarafından neredeyse öldürülme tehlikesi atlatan Ruffin, konsolos olmasına karşın St. Petersburg kalesinde bir yıl boyunca esarete kalmıştır. Ardından serbest bırakılıp Paris üzerinden yeniden İstanbul'a döndü ve Fransız elçisi Şövalye de Saint-Priest'in maiyetinde tercüman olarak görev aldı.⁶⁰ 1774'te Paris'e dönerek Hâriciye Nezâreti'nde Kralın tercümanı olarak hizmet verirken, aynı zamanda *Collège de Royal*'e Farsça ve Türkçe hocası olarak atandı. Fransız İhtilalini müteakip Halk Güvenliği Komitesinde bir süre görev yaptıktan sonra yeniden İstanbul'a maslahatgüzar olarak atanarak, Devrim Savaşları sürecinde İstanbul'da Fransız temsilcisi olarak bulunmuştur.⁶¹ Devrim Savaşları ve Napoléon çağında Levant'taki Fransız diplomasisinin başlıca aktörü haline gelen Ruffin, III. Selim döneminde İstanbul'daki şüphesiz en etkili diplomatların başında gelmekteydi.

İstanbul'da Ruffin'in Türkçesi hakkında çeşitli şakalar yapıldığı da rapor edilmiştir: "Türkler, Ruffin'in Türkçeyi kendilerinden daha iyi bildiğini söylerler."⁶² Meşhur Türkolog ve Türk dili uzmanı Xavier Bianchi'nin de vurguladığı üzere "diplomasideki yeteneklerinden bağımsız olarak hiçbir Fransız, ticaret ve diplomasi için esas olan Avrupa ve Şark'ın çeşitli dillerinde teorik ve pratik bilgiye vâkıf olamamıştı. Her şeyden önce Fransızcadan Arapça, Türkçe ve Farsçaya hızlı ve doğru tercümede mükemmeldi. İstanbul'un eğitimli efendileri, onların dilini

58 Bu meşhur Fransız drogman, diplomat ve aynı zamanda Türkçe hocasının hayatı için bk. Henri Dehérain, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, tome I-II, Librairie Orientaliste Paul Geuther, Paris 1929-1930.

59 Dehérain, *age.*, s. 9.

60 M.Bianchi, *Notice Historique M. Ruffin*, Librairie Orientale de Dondey-Dupré Père et Fils, Paris 1825, s. 5-8.

61 Dehérain, *age.*, s. v-viii, 3, 4 vd.

62 Dehérain, *age.*, C II, s. 148.

saf ve zarif konuştuğu ve yazdığı konusunda hemfikirdi. Mösyö Ruffin, tüm hayatını işlerine adanmış ve geride hiçbir edebî eser bırakmadı; ancak Kieffer ile birlikte bir gramer ve sözlük telifi üzerine çalıştığını biliyoruz.”⁶³

Ancak Pierre Ruffin’in diplomatik kimliğini bir kenara bırakırsak, Fransız Türkolojisine bazı isimler yetiştirdiğini görürüz. Örneğin yukarıda bahsedilen ve 1795’te *Yaşayan Şark Dilleri Okulu*’nun kuruluşuna öncülük eden Langlès, Pierre Ruffin’in hem öğrencisidir hem de onun himayesinde Caussin de Perceval’dan Arapça ve Farsça öğrenerek bu alana girmiş, *Instituts politiques et militaires attribués à Tamerlan*’ı (*Timur’a Dayanan Siyasi ve Askeri Müesseseler*) Farsçadan Fransızcaya çevirmiştir.⁶⁴

4 Mayıs 1767’de Strazburg’da doğan Jean-Daniel Kieffer, ilk filoloji eğitimini yine bu şehirde almış, 1796’dan 1803’e kadar İstanbul’daki Fransa elçiliğinde tercüman (*secrétaire interprète*) olarak görev yapıp, bütün diplomatik ve entelektüel hayatını etkileyecek olan Pierre Ruffin ile İstanbul’da tanışmıştı.⁶⁵ Cumhuriyet Fransası’nın İstanbul’daki ilk sefaretine atandığında, o dönemde sefaretin birinci sekreteri ve tercümanı olan Pierre Ruffin ile tanışması, onun hayatında adeta bir dönüm noktası olmuştu. Osmanlı-Fransa ilişkileri tarihinde son derece önemli bir diplomat olan Ruffin’in onun üzerindeki etkisi büyük olacaktır. Hatta 1798’de Mısır’ın Fransa tarafından işgali üzerine Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gerildiği dönemde, Ruffin ve bir diğer tercüman meslektaşı Dantan ile birlikte yaklaşık üç sene boyunca Yedi Kule zindanlarını da tecrübe etmişti. Bu hapis yıllarında da zamanının önemli bir kısmını Türkçe öğrenmeye ayırmış, 1801 Ağustos’unda serbest bırakıldıktan sonra da Pera’ya dönüp, diplomatik görevine devam ettiğinde de zamanının önemli bir kısmını Şark dillerini öğrenmeye ayırmıştır.⁶⁶ 1803’te Fransa’ya elçi olarak atanan Hâlet Efendi’ye eşlik ederek ülkesine döndükten sonra Kieffer, Fransa Dışişleri Bakanlığına sekreter tercüman olarak atandı ve bu görevini yürütürken Fransa Millî Kütüphanesindeki elyazmaları üzerinde çalışarak, Şark dillerindeki derinliğini arttırdı. Bir yandan dışişlerinde ve orduda çevirmenlik yaparken diğer yandan Türkçeden Fransızca’ya çeviriler yaptı ve aynı zamanda Silvestre de Sacy (1758-1838) ile birlikte 1805’te *Collège de France*’a Şark dilleri hocası olarak atandı. Birincisi Farsça kürsüsüne profesör olarak geçerken ikincisi Türkçe kürsüsüne vekil profesör olarak geçti, zira profesör kadrosunda Ruffin bulunuyordu ve onun İstanbul’da bulunmasından dolayı 1822’ye kadar bu görevde kaldı. 1822’de Ruffin’in emekliye ayrılmasından dolayı yerine Türkçe profesörü olarak Kieffer geçmiştir. Dolayısıyla 1805’ten

63 Bianchi, *age.*, s. 52.

64 Bazin, *age.*, 1995, s. 983; Dehéraïn, *age.*, C II, s. 177.

65 Buradaki bilgiler için bk. Henri Dehéraïn, “Un Orientaliste Alsacien Daniel Kieffer”, *Bulletin de la Section Géographie* (ayrım), Imprimerie Nationale, Paris 1920, ss. 133-162. Kieffer, 4 Mayıs 1767’de Strazburg’da doğmuştu ve bu şehirde seçkin filologlar Oberlin ve Schweighæuser’den eğitim almıştı. Önce Hristiyanlık eğitimine temayül eden Kieffer, Şark dilleriyle teoloji eğitimi sırasında tanıştı ve Doğu dilleriyle ilgilenmeye başladı. Fransız İhtilâlinin sonu Paris’te Halk Güvenliği Komitesi Sekreterliğinde tercüman olarak görevlendirilen Kieffer (23 Kasım 1794), yaklaşık 6 ay sonra Doğu’ya gitti. 3 Mart 1796’da İstanbul’daki Fransa sefaretine, ikinci dereceden sekreterlik tercümanı olarak atanmıştır. Kieffer, Cumhuriyet rejiminin İstanbul’da Sultan nezdinde ilk sefiri General Aubert Dubayet’in maiyetinde çalışmıştı.

66 Dehéraïn, *age.*, s. 140-141,

1833'e kadar kolejde Türkçe derslerini onun yürüttüğünü görmekteyiz. 1828 yılının ikinci yarısındaki derslere bakıldığında, Türkçe grameri dışında Osmanlı İmparatorluğu kronikleri ve Hümayunnâme üzerine dersler olmak üzere haftada on saate kadar ders verdiği görülmektedir.⁶⁷ Kieffer'in meşhur T. X. Bianchi ile birlikte *Dictionnaire Turc-Français (Elsîne-yi Türkiyye ve Franseviyye'nin Lugâti)* başlıklı sözlüğü yayımladığını belirtmek gerekir. Nitekim bu döneme kadar hâlâ Şark dilleri ile ilgilenen bilim adamlarının ve bu dilleri öğrenen talebelerin elinde yalnızca Meninski'nin sözlüğü bulunmaktaydı.⁶⁸

1783'te Paris'te doğan ve *Collège de France* ile *Bibliothèque impériale*'de Sylvestre de Sacy'nin nezâretinde yetişen Thomas-Xavier Bianchi (ö.1864), Devrim'den sonra Fransa'da Türkçe ve Türkoloji çalışmalarının en dikkat çeken temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkar.⁶⁹ Bianchi, *Collège Louis-le-Grand*, Dil Oğlanları Okulu'nda ders alan son talebelerden biridir ve burada aldığı teorik bilgileri desteklemek için 1807'den sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'daki pratik Türkçe eğitim ve öğretimi, ona aynı zamanda Ruffin'in himayesini kazandırmıştır. 1811'de İzmir'deki Fransa konsolosluğuna tercüman olarak atanmasında da Ruffin'in referansı etkili olmuştur. 1815'te Paris'e çağırıldıktan hemen sonra Kralın Doğu dillerinde Birinci Sekreteri olarak atanmıştır. 1830'da Cezayir'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Fransa tarafından ilhak edilmesi sürecinde görev aldı ve ardından Dil Oğlanları Okuluna Türkçe profesörü olarak atandı. Bianchi, 1842'de buradan emekli olduktan sonra da *1862'de l'École des langues orientales vivantes*'in (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) Türkçe kürsüsünün başına geçmiştir. Bianchi'nin akademik çalışmaları ve kariyeri, Fransa'da modern Türkoloji'nin doğuşu açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Kitaplar

1751'de XVI. Louis'nin ağabeyi Bourgogne dükünün doğumu münasebetiyle Dil Oğlanları Okulu talebeleri Yunanca, Latince ve Fransızca olarak yayımladıkları küçük bir manzumede; Türkçe yazmakta kifayetsiz kalmalarının mazur görülmesini dilediklerini Latince bir dörtlükle ifade etmekteydiler.⁷⁰ Dörtlüğün başlıca teması, Türkçe dilinde bir Fransız'ın kendini ahenkli bir şekilde ifade etmesinin ne kadar zor hatta imkânsız olduğudur. Şiir gibi edebi türler içinde ustalık isteyen bir alanda yazmanın zorluklarına dikkat çekilmektedir.

Yukarıda bahsedilen Louis-Mathieu Langlès'nin bir başka önemi, onun Fransa Millî Kütüphanesindeki Şark elyazmalarından sorumlu birimin başında olmasından ileri geliyordu.

67 Dehérain, agm., s. 151-152.

68 J.D.Kieffer – T.X.Bianchi, *Dictionnaire Turc-Français*, C 2, L'Imprimerie Royal, Paris 1835-1837.

69 Barbier de Meynard, "Notice sur la vie et les travaux de T.X.Bianchi", *Journal Asiatique*, V/5, (1865), s. 176-177.

70 *Nihil Parisiis Turcice Arabiceve typeis mandatur Turcica Musa silet. Ne, Princeps optime, culpes Immeritam: voluit plurima verba loqui. At quce dixit amor, memori transmittere chartce, Non assueta typis, Gallica dextra negat. ...*

Şark elyazması eserleri, koleksiyon değerlerinden öte Şark araştırmaları ve şarkiyat eğitiminin en önemli materyallerini teşkil ediyordu. Özellikle Fransa gibi Arap harfleriyle matbuatın oldukça geç geliştiği ülkelerde elyazmalarının önemi daha da fazlaydı. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu’nda basılı kitap külliyyatının bulunmaması, Türkçe öğrenimi ve öğretimi için elyazmalarının kullanılmasını zorunlu kılıyordu. Dil Oğlanları Mektebi’nde okuyan veya ders verenlerin de bu elyazmalarından yaptıkları tercümeler, pratik ve teorik dil ve kültür öğretiminde başlıca materyalleri ve kaynakları teşkil ediyordu.⁷¹ Fransa’da Şark dillerine krallığın ihtiyaçları ölçüsünde önem verilmediğinin en önemli göstergelerinden biri olarak, 1669’dan 1779’a kadar ülkede Arap harflerinde tek bir kitabın bile basılmadığı gösterilmiştir. Fransa, açıkça Şark Dilleri öğretiminde kendisini komşu ülkelerin, özellikle Alman ülkelerinin gerisinde hissediyor olmalıydı. Bu nedenle 1795’teki nizamnamede, ders materyalleri olarak kullanılacak gramer kitaplarının Fransızca olarak hazırlanması öngörülmüştü.⁷² 18. yüzyılın uzun bir dönemi boyunca Fransa’da Arap harfleriyle bir kitap basılmamıştı; oysa Fransa, Doğu bilimlerinde iddialı olmalıydı. Bu noktada Şark dilleri öğretiminde materyallerin neler olduğuna baktığımızda, karşımıza el yazmaları çıkıyordu.

Erken modern dönemde Fransa’da Türkçe öğretimi, yukarıda zikredilen mesleki gerekliliklerden dolayı bugünkü açıdan değerlendirilecek olursa, öncelikle dilin aktif kullanım becerilerinin edinilmesine odaklanılıyordu. Başlıca amaç bir *dragoman* veya misyoner için Türkçeyi gündelik hayatta konuşulduğu gibi konuşmak, yani konuşma becerisinin gelişimiydi. Bu nedenle erken dönemde hazırlanan materyaller ve öğrenme biçimi, dilin konuşulduğu ve telaffuz edildiği şekliyle materyallere aktarımına yönelikti. Fransa’da hazırlanan ilk Türkçe gramer kitaplarında seslerin Latin alfabesindeki karşılıkları verilirken bu noktaya özellikle dikkat edilirdi; kusursuz konuşma becerisi, Türkçe öğretilirken edinilmesi beklenen ilk beceriydi. Örneğin Guillaume Postel’in Türkçeyi öğrenme süreci, bugünkü anlamda yaşayarak öğrenmeye açık bir örnekti. Postel’in Şark dillerine ilgisi, I. François ve saray tarafından fark edilmişti. İstanbul’a elçi olarak gönderilen Jean de la Forest’e eşlik etmiş olan Postel, 1535 baharından 1537 başına kadar İstanbul’da ikamet etmiştir. Burada kendisine bir Türk hoca bularak ondan Türkçe öğrenmiş; aynı zamanda Türklerin kültürünü de dil ile birlikte öğrenmiştir. Zira Türkçe hocasının evine sayısız ziyaretlerde de bulunmuştur. Bu onun Osmanlı dünyasını yakından tanımasını sağlamıştır. Osmanlı dünyasında öğrendiği veya vukufiyet kazandığı Şark dilleri ki Türkçe dışında Arapça, İbranice ve Yunanca da vardı, onun 1539’da Paris Üniversitesine hoca olarak atanmasını sağlamıştı. Lâkin bir süre sonra yeniden Osmanlı coğrafyasına dönen Postel 1549’da Kudüs’te bulunmuş, birçok el yazmasına ulaşmış, yaptığı çalışmalar onun şark dillerine lüğüistik vukufiyetine büyük katkı sağlamıştır.⁷³ Bu elyazmalarının çevirilerini yapmak, 18.

71 Bu konuda ayrıca bk. Ağıldere, “XVIII. Yüzyıl Avrupası’nda Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Dil Oğlanları Okulu (1669-1873)”, *Turkish Studies*, V/3, (2010), s. 701-702.

72 *Notice Historique sur l’École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*, Paris 1883, s. III-IV, VIII.

73 Michel Balivet, “Avant les *Jeunes de Langue*: Coup d’œil sur l’apprentissage des langues Turques en monde Chrétien, de Byzance à Guillaume Postel (VIe – XVIe siècles)”, *Istanbul et Les Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, IFEA-L’Harmattan-INALCO, Paris 1997, s. 73-74.

yüzyılda Pera'daki dil oğlanı talebelerinin Türkçedeki yeterliliklerini denetlemek ve Kraliyet Kütüphanesini zenginleştirmek amacıyla alıştırma olarak verilmekteydi. Hatta el yazmalarının çevirisi daha sonra Levant'taki bütün dragomanlardan talep edilen bir iş hâline geldi ve çok farklı alanlardan Osmanlıca elyazması, Fransızca'ya çevrilerek Kraliyet Kütüphanesinin raflarına girdi.⁷⁴

Diplomatik hayatının önemli bir kısmını Polonya hizmetinde ve daha sonra Viyana'da Avusturya İmparatorluğu'nun hizmetinde geçiren Meninski'nin *Thesaurus* çalışması, daha sonraki yüzyıllarda sadece Fransa'da değil, Avrupa'nın tamamında Türkçe çalışmaları ve öğretimi konusunda referans eserlerden biri hâline gelecekti. Üç ciltlik Türkçe-Latince, İtalyanca, Fransızca, Almanca, Lehçe sözlük, Meninski'ye yüzyıllarca ulaşılması güç bir saygınlık ve prestij kazandıracaktı.⁷⁵ Bu sözlük ile aynı yılda yayımladığı Türkçe dil bilgisi kitabı ise uzun yıllar Fransa'da temel Türkçe dil bilgisi kitabı olarak kullanılmıştır.⁷⁶ Arap harfleriyle basılı metin örneklerinin de bol olduğu Meninski'nin bu kitabı, kendisinden sonra Avrupa'da basılan Türkçe gramer kitaplarına da mehz teşkil etmiştir. Jean Baptiste Holdermann'ın bu temelde hazırladığı *Grammaire Turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque (Kolay ve Hızlı Metodla Türkçe Grammer Öğrenme)* adlı kitabı, misyonerler ve tercümanlara Türkçe öğretmek için 18. yüzyılın ilk yarısında basılı başlıca materyallerden biriydi. Daha da önemlisi kitabın İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul'da basılmış olmasıydı. Kitabın İstanbul'daki Fransa elçiliğinde görevli bir mütercim-tercüman ile J. B. D. Holderman tarafından hazırlandığı kayıtlı olup, terminolojisi ile yapısı ise Latinceye göre hazırlanmış, Arap alfabesi ile onun kaba tercümesi şeklinde hazırlanıp basılmıştı.⁷⁷ Öncelikle vurgulamak gerekir ki Holdermann'ın grameri, Meninski'den farklı olarak konuşma diline odaklanmıştı. Ticari, sıhhi ve hukuki iletişim başta olmak üzere profesyonel ve misyoner iletişime dair temel örnekler içeriyor, pratiğe daha fazla yoğunlaşıyordu. Geniş bir tıbbi, eczai ve astrolojik vokabüler içerdiği de dikkat çekiyordu.⁷⁸

Öte yandan, henüz 17. yüzyılın başında İstanbul Büyükelçiliği sırasında Doğuya nüfuz eden Savary de Brèves'in ilk olarak Roma'da kurduğu "Typographia Savariana" adını taşıyan ilk Fransız Doğu basımevinin adını zikretmeden geçmemek gerekir. Paris'e dönmesinin ardından "Doğu Dilleri Basımevi" (*Imprimerie des Langues orientales, arabiques, turquesque, persique...*) adını verdiği basımevini buraya nakleden Brèves, 1615 dolaylarında ilk kez Avrupa'da Türkçe

74 Annie Berthier, "Turquerie ou Turcologie? L'Effort de Traduction des Jeunes de Langues au XVII-e Siècle, D'Après la Collection de Manuscrits Conservée a la Bibliothèque Nationale de France", *Istanbul et Les Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, IFEA-L'Harmattan-INALCO, Paris 1997, s. 284, 295-317.

75 Tam adı: *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, continens nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad singula ejus capita praeceptis grammaticis Arabicae et Persicae linguae opera, typis et sumptibus*, I-III (Viyana 1680) ve sözlüğe ilâve olarak hazırladığını söylediği tek ciltlik Latince-Türkçe sözlüktür (*Complementum thesauri linguarum orientalium, seu onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum*, Viennae 1687).

76 Tam adı: *Linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae institutiones seu Grammatica Turcica*, Viyana 1680.

77 William J. Watson, "İbrâhîm Müteferrika and Turkish Incunabula", *Journal of the American Oriental Society*, No 3, Vol 88, (1968), s. 439.

78 B. Harun Küçük, "Arabic into Turkish in the Seventeenth Century", *Isis*, CIX/2, (2018), s. 324.

dilinde kitabın basılmasını sağlamıştı. Böylece İstanbul'da ilk kez matbaanın kurulmasından neredeyse bir asır önce, okuyucular Paris'te Türkçe dilinde bir kitaba⁷⁹ erişme şansını elde etmişlerdi.⁸⁰

1730'da basılan Holdermann'ın kitabının ilk taslağında, Türkçe dil ve metin örneği olarak, 1673 tarihli Fransa'ya Osmanlı Sultanı tarafından verilmiş olan Edirne Kapitülasyonları'nın çevirisi seçilmiştir. Bunun da dayanağı, aslında dünyada basılı ilk Türkçe kitap olarak bilinen ve 17. yüzyılın başına ait Savary de Brèves'nin yukarıda bahsedilen eseridir. Dolayısıyla Türkçeyi kolay öğretme amacı taşıdığı başlığında da anlaşılan Holdermann'ın gramerini yalnızca Meninski'ye bağlamamak gerekir. Yine de 1680'de Viyana'da basılan Meninski'nin grameri ile elli yıl sonra İstanbul'da basılan Holdermann'ın gramer kitaplarının şablonlarını karşılaştırdığımızda, konu sıralamasının ve dolayısıyla başlıkların son bölüme kadar aynı sırada devam ettiğini görürüz. Holdermann, kitabın sonuna günlük hayatta sık kullanılan kelimelerden oluşan bir lügatçe ve bazı diyaloglar da eklemiştir. Kitap, Türk diline giriş ile başlıyor, grameri yazı sanatı ve doğru konuşma olarak tanımlıyor; ortografi, hitabet ve sentaksı da gramerin üç ögesi olarak tarif ediyordu. Bu şekilde Türkçe hakkında temel bilgiler vererek kitabına başlayan Holdermann, kitabında sık sık Latin harfleriyle telaffuzları ve karşılıkları vermeye çalışmıştır. “Artikel”lerin Türkçede olmadığını giriş kısmında vurgular. Bu şekilde Türkçenin Batı dillerinden farklı yönlerini de anlatan Holdermann, giriş kısmında genel olarak Türkçenin öğelerini tanıttıktan sonra, Osmanlı Türkçesi'nde yazı türlerini tasvir ederek ilk bölüme giriş yapmıştır: Nesih, Divânî, Ta'lik, Kıрма, Sülüs, Yakutî, Reyhânî türlerinin hangi eserlerde ve hangi meslek erbabı tarafından daha sık kullanıldığını da belirtmiştir. Yazı türlerinin alfabeden önce tanıtılması, muhtemelen talebeye Türkçede tek bir yazı stili olmadığından harflerin şekillerinde de çeşitlilik olduğunu göstermek içindi.⁸¹ Türkçenin telaffuzunun Arapça ve Farsçanın ortasında yer aldığını söyleyen Holdermann, Farsçadan da daha nazik olduğu ifade etmiştir. Telaffuzu kolaylaştırmak için okuyucu, harflerin ve telaffuzu düzenleyen işaretlerin, yani hareketlerin değerini (*valeur*) bilmelidir. Bu nedenle Holdermann, Osmanlı alfabesindeki tüm harflerin duruma göre karşılıklarını ve ardında da hareketleri yalın bir şekilde ve tablolar vererek anlatıp örnekler verir. Örnekler verilirken kelimelerin okunuşları ve telaffuzların sürekli Latin harfleriyle de verilmesi, o dönemde yabancıların sesleri telaffuzu için büyük kolaylık sağladığı gibi, Türkçedeki seslerin ve harflerin karşılıklarının yerleşmesi açısından da önemliydi.

79 Basılan kitap, *Fransa Padişahı ile Âl-i Osman Padişahı mabeyninde münakid olan ahitnamedir ki zikrolunur / Articles du traité fait en l'année 1604 entre Henri le Grand, roi de France et de Navarre, et le sultan Amat, empereur des Turcs, par l'entremise de François Savary, seigneur de Brèves, conseiller du roi en se Conseil d'Etat et Privé, lors Ambassadeur pour sa Majesté à la Porte dudit Empereur.*

80 Paris'te kurulan bu ilk Türk matbaası ve Savary de Brèves'in eseri hakkında daha fazla bilgi için bk. Gérald Duverrier, “İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary de Brèves ile İbrahim Müteferrika”, çev. Türker Acaroğlu, *Belleten*, LVI/215, (1992), s. 275-306.

81 Jean-Baptiste Holdermann, *Grammaire Turque ou Methode et Facile pour Apprendre la Langue Turque*, Constantinople 1730, s. 1-3.

Yukarıda da belirtildiği üzere elyazmaları tercümeleri başlıca Türkçe öğretim materyalleri olarak değerlendirilmektedir. Cardonne'un yaptığı gibi el sine-i selâseden yapılan tercüme derlemeler, yalnızca Şark edebiyatına meraklı entelektüeller ve seçkinler için değil, Türkçe öğrenen çocuklar için de önemli olmalıydı. Çünkü Türkçenin Arapça ve Farsça ile birlikte öğretildiği ve diğer ikisinden büsbütün ayrı görülmediği bir dönemde, birbiriyle ilişkili üç dilin yüksek edebî metinlerinin tercümelerini bir arada görme imkânı veriyordu. 1754'e tarihlenen bazı elyazmaları, dil oğlanlarının nasıl çalıştığı üzerine fikir vermektedir. Örneğin Ruffin'e ait olan el yazması koleksiyonları arasında kelime bilgisi ve yazı dikteleri örnekleri mevcuttur. Diktelerde, çalışmalarında doğru okuma ve telaffuz için hareketlerin de kullanıldığı görülür. Kelime ve dikte çalışmalarında gramer kuralları da verilirken derslerin ilerleyen aşamalarında hareketlerin kaldırıldığı anlaşılıyor ve daha ileri aşamalarda çeviriler üzerine çalışılıyordu.⁸² Bilindiği üzere Osmanlı'da pek çok metin harekesiz kaleme alınır. Bu ise doğru okumayı güçleştiren bir unsur olarak bilinir. Dolayısıyla yazı ve okuma öğrenirken başlangıç seviyelerinde hareketlerin kullanımı elzemdir. Diğer yandan talebelere sık sık Türkçe, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar yazdırılırken doğru telaffuz için hareketlerle birlikte yazdırıldığı görülür.⁸³

Dil oğlanlarının Türkçe öğrenirken Türk kültür ve edebiyatının popüler ürünleri üzerine de çalıştıklarını düşünebiliriz. Dil Oğlanları Mektebi Arşivindeki kayıtlar, birçok edebî tür ve eserin öğrenim süreçlerinde kullanıldığına işaret etmektedir. Bunlardan biri de *Nasreddin Hoca Fıkraları*,⁸⁴ diğeri de *Kelile ile Dimme* ve *Târih-i Temurlenk*'te geçen sözcüklerin sayfa numaraları belirtilerek incelenmesi⁸⁵ olarak gösterilebilir. 1819 yılında derslerde kullanıldığı anlaşılan başka bir defterde ise Türkçe masallardan ve diyaloglardan derlemeler bulunmaktadır. Daha da ilginç olan, bu tür çalışma defterlerinde Arap harflerinin yanında Latin harfleriyle Türkçe transkripsiyonların ve Fransızca çevirilerin de verilmiş olmasıdır.⁸⁶ Diyaloglar, "mükâleme" başlıkları altında işlenmekte, ileri aşamalarda Latince transkripsiyonları ve Fransızca tercümeleri kaldırılarak doğrudan Osmanlıca üzerinden öğretilmektedir. Örnek bir çalışma defteri incelendiğinde; yüzlerce "mükâleme"den başka dikkate değer nokta ise Türkçede

82 Bir dil oğlanının Türkçe ders defteri niteliğindeki bir eser için bk. Archives et manuscrits de la Bibliothèque universitaire des Langues et Civilisations, Manuscrit Turc 182 (Manuscrit Turc) (Pierre Ruffin), *Recueil de notes sur la grammaire, de copies ou de traductions de textes littéraires ou de documents. Vocabulaire et règles dictées par Mr Defiennes, Conseiller, Secrétaire et Interprète du Roy, et Lecteur de Sa Majesté*, folio 1-20. Bk. Ek 2.

83 Archives et manuscrits de la Bibliothèque universitaire des Langues et Civilisations, Manuscrits Turc (MS.TURC.), 187, (Pierre Ruffin), 236-293. Örneğin Farsça ve Türkçe kelime listeleri, yazılışları, anlamları ile dikte edildiği anlaşılıyor.

84 MS.TURC. 207 *Contes du Nasreddin Khodja*. Kapağında "İşbu kitabda Hoca Nasreddin hikâyâtı beyân olunur" diye yazan bu el yazmasında *Hikâyât* başlıkları altında Nasreddin Hoca fıkraları yer almaktadır. Bazı kelimelerin altına Fransızca kelime anlamları veya bazı kelimelerin Latin harfleriyle yazılmış olması, kitap üzerinde çalışıldığını düşündürmektedir. Bk. Ek 3.

85 MS. TURC, 247, *Kelamât-ı Türki*, folio 1-32; 41-122.

86 MS.TURC. 241, *Fables et Dialogues*, folio .1-20. Bk. Ek 4.

gündelik kullanılan deyim, ikinci anlamlar ve yan anlamların da öğretilmesidir.⁸⁷ Hatta dönemin argosu ve sokak dili dahi derslerde öğretilen konular arasındaydı.⁸⁸

Talebeler, derslerin ileri aşamalarında orijinal Osmanlı kronikleri, edebiyat eserleri üzerinde olduğu kadar Osmanlı belgeleri üzerinde de çalışıyorlardı. Örneğin Dil Oğlanları Mektebi kütüphanesinde yapılacak bir araştırma, öncelikli amacın diplomatik tercüman yetiştirmek olmasından dolayı kapitülasyonlar gibi resmî/formel yazışmaların Türkçe öğretiminde kullanılan ana malzemelerden biri olduğunu gösterir. Farklı metin türleri üzerine çalışma, terminolojik uzmanlığın da edinilmesini beraberinde getirmekteydi.⁸⁹ Bu durum, dil öğretilirken yalnızca Osmanlı paleografisinin değil, aynı zamanda diplomatikannın da öğrenim hedefleri arasında yer aldığını göstermektedir. Öğrenciler fermanlar, takrirler veya beratlar gibi spesifik belge ve yazışma türleri üzerine de çalışmakta ve böylece Osmanlı diplomatikasına da hâkim olabilmekteydi. Mesleki Türkçe öğretiminde, kapitülasyonlar üzerine yapılan bir ders örneğinde görüldüğü üzere Türkçe diplomatik terminolojisi işleniyordu⁹⁰ ya da doğrudan beratların ve çeşitli resmî evrakların üzerinden çalışarak öğrencilerin hem dil hem de yazı stillerindeki becerileri geliştiriliyordu.⁹¹

Bianchi'nin Türkçe üzerine yazdığı eserlerin Fransa'da Türkçenin öğretiminde kullanılmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu'nda da Fransızcanın öğretiminde kullanıldığı anlaşılıyor. Bianchi'nin, grameri dışında Kieffer ile birlikte yaptığı sözlük çalışması ve Fransızca-Türkçe kelime çalışması da bulunmaktadır. Viyana'da Türkçe ve Ermenice profesörlüğü yürütmekte olan Artin Hindoğlu'nun meşhur *Fransızca-Türkçe Sözlüğü*'nü bastığı sene, 1831'de çıkan *Vocabulaire Français-Turc*, Fransızcada sık kullanılan kelimelerin Türkçe karşılıklarına; telaffuzlarına, yazılışlarına ve köklerine odaklanan bir sözlük denemesiydi. Kelimelerin doğru kullanımları ve şekilleri, çeşitli kabulleriyle birlikte verilmişti. Ticarete, sanatta ve bilimde kullanımı gerekli terimler kitabın bir başka içeriğini oluşturuyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî, dinî ve bürokratik düzene ait unvan ve elkablar (*dignités*); Türkçeye çevrilebilecekleri ölçüde yeni uyarlanan kelimeler yani yabancı dillerden girmeye başlayan kelimeler ve nihayet ülke, şehir, nehir, dağ gibi Levant'a ait coğrafi tanımlamalar kitabın muhtevasını oluşturmaktaydı.⁹²

87 MS.TURC.17c, *Copie peut-être de la main de Denis Dominique Cardonne*, folio 1-66.

88 MS.TURC.244, *Vocabulaire Turc-Français de la Main de Jean-Marie*, folio 1. Örneğin: “delidir diye yaramazlığını i'tizâr eder” sözü “sa folie sert d'excuse à sa méchanceté”; “eli yufkadır” yani “fakirdir” anlamındaki deyim, “il n'est pas riche”; “faydası zararından çok”, “il a plus gagné qu'il n'a perdu” gibi birçok deyim ve cümle kalıbı üzerinde çalışıldığı anlaşılmaktadır.

89 MS.TURC.157a, *Cahier de Fermans et de Tacris* (1820). Bu defter de Jean-Marie Beuscher isimli birine aitti. Dil Oğlanları Okulundan yetişen Beuscher, daha sonra Şark'ta çeşitli diplomatik görevlerde bulunacak ve 1840'larda Fas'ta Fransa başkonsolosluğunda tercüman sekreter ve müşavir olarak görev yapacaktır. *Archive du commerce, Annales Universelles diplomatiques, consulaires et commerciales*, tome 37 (14-e année), Paris 1846, s. 394-395.

90 MS.TURC.245, *Vocabulaire du Texte des Capitulations de 1153*. Bk. Ek 5.

91 MS. TURC.179, *Collection de pièces et d'actes de tout genre* (1840).

92 Thomas Xavier Bianchi, *Vocabulaire Français-Turc*, Imprimeur de la Société de Géographie, Paris 1831.

Sonuç

Fransa'nın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan süreçte Osmanlı Devleti ile olan kültürel ilişkileri, son derece pragmatik, hayati amaçlara hizmet eden ve dahası bu amaçların geliştirilip güçlendirilmesi maksadıyla atılmış adımlardı. Ancak meselede her ne kadar ekonomik ve siyasi bir temelden hareket edilmiş olsa da konuyu geniş açıdan değerlendirmenin önemli olduğu da bir gerçektir. Söz konusu yaklaşık üç yüz yıllık dönemde araştırma yöntemlerinin sistemleştirilmesi, gözlem çalışmalarının önem kazanması, sınıflandırma, envanter oluşturma ve bilgilerin ansiklopediler gibi kaynaklarda toplanması yalnızca rafine bilginin çeşitlenmesini sağlamamış, aynı zamanda farklı “uzmanlıkların” oluşmasına da temel oluşturmuştur. Fen bilimlerinde yaşanan atılımlardan sosyal bilimler de muaf değildi. Her ne kadar Galileo, Pascal ve Descartes'in ardından teleskop, hesap makinası, mikroskop gibi icatların gölgesinde olsa da Şark araştırmaları da gelişti. Kimileri için evreni anlamak yeni aletlerle yıldızları ve galaksiyi gözlemleyip evreni anlamlandırmaya çalışırken, kimileri için de bu, gezegende yaşayan farklı insan topluluklarının konfigürasyonunu ve tanımlamasını yapmaktı.

Bu dönemi yeniden okurken dikkat edilmesi gereken unsur, ülkesine ganimetle dönen askerinin vizyonuyla, elçinin, misyonerin, seyyahın ve filozofun bakış açısını birbirinden kesinlikle farklı olduğunu unutmamaktır. İlki için mesele yalnızca uzay-zamanda insanın kontrol alanını genişletmek istemekken ikinci grup için yoğun bir merak ve bilme arzusu önceliklidir. Bu merak “Batı”yı “Doğu”ya yaklaştırmış, hatta kendine “bilgi nesnesi” haline getirmiştir.

İşte 17. yüzyılın başlangıcından itibaren, özellikle de XIV. Louis döneminden sonra hız kazanan bir boyutta Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ne yalnızca ticari ve siyasi bir güç olarak kabul ettiği, nüfuzunun genişletilmesi gereken bir yer olarak değil aynı zamanda bir “bilgi/merak nesnesi” olarak da bakmaya başladığı görülmektedir. Ansiklopedist çağın habercisi olan bu dönemde, bilgiye aç bir toplumun Osmanlılara ilişkin somut araştırmalar yürütmesi, bunu yaparken de coğrafyada kullanılan dilin üzerine çalışılması elbette şaşırtıcı değildir. Her ne kadar pragmatik ilkelerden hareket edilmiş olsa da Venedik örneğinden ilham alınarak oluşturulan Dil Oğlanları Okulları, Fransız Devrimi'nden itibaren seküler eğitim kurumlarına, dahası zamanla Fransa Devleti için adeta bilginin transferi merkezine dönüşmüştür. Enformasyonun nakledilmesinde yalnızca yetiştirilen öğrencilerin tecrübe ve bilgisiyle kalınmadığı, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasındaki konsolos ve elçileri aracılığıyla çeşitli kaynakların orijinal dillerinde toplandığı, kopyalandığı veya zamanla bizzat Türkçeden neşredildiği görülmektedir. Dilin ve kültürün bir nesne olarak transferi, Paris'te kurulan Türk basımevi örneğinde olduğu gibi Oryantalist bakış açısının da desteğiyle Doğu'nun kendine dönmeye ve kendisine dair yansımalarının artmasına vesile olmuştur. Bu sebeple, İstanbul'da kurulan ilk matbaanın *Imprimerie turquesque*'den yüz yıl kadar sonra kurulması, yalnızca Osmanlı için değil aynı zamanda bütün İslam ülkeleri için de büyük bir atılımdı.

KAYNAKÇA

Arsiv Kaynakları

Archives et manuscrits de la Bibliothèque universitaire des Langues et Civilisations

MS TURC, 17c, Copie peut-être de la main de Denis Dominique Cardonne.

MS TURC, 157a, Cahier de Fermans et de Tacris (1820).

MS TURC, 179, Collection de pièces et d'actes de tout genre.

MS TURC, 187, Pierre Ruffin.

MS TURC, 207, Contes du Nasreddin Khodja.

MS TURC, 241, Fables et Dialogues.

MS TURC, 244, Vocabulaire Turc-Français de la Main de Jean-Marie.

MS TURC, 245, Vocabulaire du Texte des Capitulations de 1153.

MS TURC, 247, Kelâmat-ı Türkî.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağildere, Suna Timur, "Les interprètes au carrefour des cultures ou les drogman dans l'Empire Ottoman (XVIe – début du XXe siècle)", *Babel*, LIII/3, (Mart 2007), s. 1-19.

_____, "XVIII. Yüzyıl Avrupası'nda Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Dil Öğlanları Okulu (1669-1873)", *Turkish Studies*, V/3, (2010), s. 693-704.

Archive du commerce, Annales Universelles diplomatiques, consulaires et commerciales, tome 37 (14e année), Paris, 1846.

Balivet, Michel, "Avant les *Jeunes de Langue*: Coup d'œil sur l'apprentissage des langues Turques en monde Chrétien, de Byzance à Guillaume Postel (VIe – XVIe siècles), *Istanbul et Les Langues Orientales*, (ed. Frédéric Hitzel), IFEA-L'Harmattan-INALCO, Paris, (1997), s. 67-77.

Başer, Alper, Kemal Gürülkan, "Anonim Bir Kırım Hanlığı Tarihi (1475-1778)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, (2021), s. 402-462.

Bazin, Louis, "Les activités turcologiques en France", *Turcica*, II, (1970), s. 159-164.

_____, "L'École des langues orientales et l'Académie des inscriptions et belles-lettres (1795-1995)", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 139e année, 4, (1995), s. 983-996.

Berthier, Annie, "Turquerie ou Turcologie? L'Effort de Traduction des Jeunes de Langues au XVII-e Siècle, D'Après la Collection de Manuscrits Conservée à la Bibliothèque Nationale de France", *Istanbul et Les Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, IFEA-L'Harmattan-INALCO, Paris 1997, s. 283-318.

_____, "L'approche de l'Orient par les textes et la naissance de l'esprit scientifique: l'acquisition de manuscrits pour la Bibliothèque du roi (XVIe-XIXe s.)", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 154e année, 4, (2010), s. 1675-1684.

Benoist Pierre, "Le pere Joseph, l'empire Ottoman et la Méditerranée au début du XVII-e siècle", *Cahiers de la Méditerranée*, 71, (2005), s. 185-202.

Bianchi, M. *Notice Historique M. Ruffin*, Librairie Orientale de Dondey-Dupré Père et Fils, Paris 1825.

Bianchi, Thomas Xavier, *Vocabulaire Français-Turc*, Imprimeur de la Société de Géographie, Paris 1831.

Biçer, Nurşat, "Osmanlı Döneminde Matbaada Basılan İlk Yabancılar Türkçe Kitabı Öğretimi Kitabı Üzerine", *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi*, I/1, (2019), s. 42-53.

Biletzki, Anat, *Talking Volwes: Thomas Hobbes on the Language of Politics and the Politics of Language*, Kluwer Academic Publishers, Londra 1997.

Bourgey, André, "De l'École des Jeunes de Langues à l'Institut des Langues et Civilisations Orientales (INALCO)", *Istanbul et Les Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, IFEA-L'Harmattan-INALCO, Paris 1997, s. 3-8.

- Cardonne, Denis-Dominique, *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi*, II, Hérissant les fils, Paris 1770-1772.
- Casa, Isabella Palumbo Fossati, “L’École vénitienne des ‘giovani di lingua’”, *Istanbul et Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, L’Harmattan, Paris 1997, s. 109-123.
- Cordier, Henri. “Un interprète du général Brune et la fin de l’École des Jeunes de Langues”, *Mémoires de l’Institut national de France*, tome 38, 2e partie, (1911), s. 267-350.
- Crystal, David, *English as a Global Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Dacier, Bon-Joseph, “Notice Historique sur la Vie et les Ouvrages de M. Langlés”, *Historie et mémoires de l’Institut royal de France*, 9, (1831), s. 100-116.
- De Testa, Marie, Antoine Gautier, “De l’établissement des Pères capucins à Constantinople à la fondation de l’école des jeunes de langues (1626-1669)”, *Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane*, éditions ISIS, İstanbul 2003, s. 43-46.
- Debout, Marion. “La Bibliothèque de l’école des Langues Orientales”, *Bulletin des bibliothèques de France*”, tome XXVII/8, (Août 1982), s. 479-490.
- Dehéran, Henri, “Un Orientaliste Alsacien Daniel Kieffer”, *Bulletin de la Section Géographie* (ayrībasım), Imprimerie Nationale, Paris (1920), s. 133-162.
- _____, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, tome I-II, Librairie Orientaliste Paul Geuther, Paris 1929-1930.
- _____, “Jeunes de Langue et interprètes français en Orient au XVIIIe siècle”, *Anatolia moderna*, tome 1, (1991), s. 323-335.
- De Meynard, Barbier, “Notice sur la vie et les travaux de T.X.Bianchi”, *Journal Asiatique*, serie V/6 (1865), s. 175-182.
- Dew, Nicholas, *Orientalism in Louis XIV ‘s France*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Dictoinnaire Biographique universel et pittoresque*, tome I, Aimé Andre, Paris 1834.
- Dictionnaire des orientalistes de langue française* (Nouvelle édition), ed. François Pouillon, Karthala, Paris 2012.
- Dictionnaire des Parlementaires Français comprenant tout les Membres des Assemblées françaises et tous les Ministres français*, III, ed. Adolphe Robert-Edgar Bourloton-Gaston Cougny, Bourloton Editeur, Paris 1891.
- Doğan, Güner, “Ötekinin Dilini Anlamak: Venedik Şark Dil Okulu”, *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 58-63.
- Duverdier, Gérald. “İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary de Brèves ile İbrahim Müteferrika”, çev. Türker Acaroğlu, *Belleten*, LVI/215, (1992), s. 275-306.
- Elias, Norbert, *Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, Çev. Edmund Jephcott, (Revised Edition), Oxford-Malden, Blackwell 2000.
- Gautier, Antoine, “Les drogmans des consulats”, *Drogmans, Diplomates et Ressortissants Européens auprès de la Porte Ottomane*, Les Éditions Isis, Paris 2013, s. 13-31.
- Gezer, Ömer, “Kayserin Emrinde Tercümanlar, Diplomatlar ve Şarkiyatçılar: Viyana Şark Dilleri Akademisi”, *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 64-72.
- Grégoire, Louis, *Dictoinnaire Encyclopédia d’Histoire, de Biographie, de Mythologie et de Géographie*, (Nouvelle édition), Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, Paris 1874.
- Hitzel, Frédéric, (ed.) *Enfants de la langue et Drogmans/ Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, “Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople”, *Dix-huitième Siècle*, 28, (1996), s. 57-70.
- _____, “L’école des jeunes de langues d’Istanbul, un modele d’apprentissage des langues orientales”, *International Colloquium of Translation. Translation in all its aspects with Focus on International*

- Dialogue (Istanbul, 21-23 oct. 2009)*, ed. Hasan Anamur, Alev Bulut et Arsun Uras-Yilmaz, Istanbul 2009, s. 224-229.
- Holdermann, Jean-Baptiste, *Grammaire Turque ou Methode et Facile pour Apprendre la Langue Turque*, Constantinople 1730.
- Hossain, Marry, "The Employment and Training of Interpreters in Arabic and Turkish under Louis XIV: France", *Seventeenth-Century French Studies*, XIV/1 (1992), s. 235-246.
- _____, "The Training of Interpreters in Arabic and Turkish Under Louis XIV: The Ottoman Empire 1", *Seventeenth-Century French Studies*, XV/1, (1993), s. 279-295.
- Işıksel, Güneş, "Kırım Savaşı'ndan Önce Fransa'daki Osmanlı Çalışmaları Üzerine Bibliyografik Çerçeve Denemesi", *Dünyada Osmanlı Tarihyazını 1*, ed. Ahmet Özcan ve diğerleri, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020, s. 363-388.
- İnce, Bekir, "Fransa'da Türkçe Öğretimi", *Dünyada Türkçe Öğretimi (Kuram, Durum Uygulama, Sorun ve Çözümler)*, ed. Elif Aktaş-Vedat Halitoğlu, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, s. 135-150.
- Kapıcı, Özhan, "18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Hariciyesinde Turkolojiya, Osmanistika ve Oryantalistika", *Toplumsal Tarih*, 247, (Temmuz 2014), s. 74-85.
- Kieffer J.D. – Bianchi, T.X., *Dictionnaire Turc-Français*, II, L'Imprimerie Royal, Paris 1835-1837.
- Küçük, B. Harun. "Arabic into Turkish in the Seventeenth Century", *Isis*, CIX/2, (2018), s. 320-325.
- Mardin, Şerif, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 23-82.
- Majda, Tadeusz, "L'école Polonaise des Langues Orientales d'Istanbul au XVIII-e siècle", *Istanbul et Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, L'Harmattan, Paris 1997, s. 123-127.
- Mantran, Robert, "L'École des Jeunes de Langues: l'exemple vénétien", *Istanbul et Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, L'Harmattan, Paris 1997, s. 105-109.
- Marghetitch, S.G., *Etude sur les fonctions des drogman des missions diplomatique ou consulaire Turquie*, İstanbul 1898.
- Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant par Le Comte de Saint-Pries*, Libraire de la Société Asiatique, Paris 1877.
- Mézin, Anne-Vigne, Catherine, *Les Français à Constantinople de François I-er à Bonaparte, Dictionnaire des Français, Suisses, autres francophones et protégés à Constantinople aux XVIe-XVIIIe siècles*, Geuthner, Paris 2020.
- "Notice Historique de la Vie de d'Herbelot", *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, tome I, Paris 1781, s. IX-XII.
- Notice Historique sur l'École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*, Paris 1883.
- Nurlu, Muammer, *Fransa'da Türkçe Öğretimi*, Sertaç Yayınları, Ankara 2011.
- Onaran, Burak, "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VIII/15, (2010), s. 301-342.
- Pennycook, Alastair. *The Cultural Politics of English as an International Language*, New York, Routledge 2017.
- Pippidi, Andrei, "Drogmans et Enfants de Langue: La France de Constantinople au XVII-e Siècle", *Istanbul et Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, L'Harmattan, Paris 1997, s.131-140.
- Rothman, E. Nathalie, *The Drogman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*, Cornell University Press, New York 2021.
- Watson, William J., "İbrâhîm Müteferrika and Turkish Incunabula", *Journal of the American Oriental Society*, LXXXVIII/3 (1968), s. 435-441.
- Soll, Jacob, *The Information Master, Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2009.

Strauss, Johann, “Diglossie dans le domaine ottoman. Évolution et péripéties d’une situation linguistique”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 75-76, (1995), s. 221-255.

Yelten, Muhammet, “Meninski, François à Mesgnien”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara (2004), s.144-145.

Elektronik Kaynaklar

Convention nationale. Rapport sur les langues orientales, commerciales et diplomatiques, fait au nom des Comités d’instruction publique et des finances [le 10 germinal an III], par Lakanal, Imprimé par ordre de la Convention, 1794, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb30721961x>, [Erişim tarihi: 15.12.2021].

École royal et spéciale des Langues Orientales vivantes, Novembre 1822 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65845292.texteImage> [Erişim tarihi: 15.12.2021].

EKLER

Ek 1. Doğu Dilleri Okulu'nun 2 Aralık 1822 yılına ait ders afişi

ÉCOLE ROYALE
ET SPÉCIALE
DES LANGUES ORIENTALES
VIVANTES,
Près la Bibliothèque du ROI.

LES COURS DE L'ÉCOLE SPÉCIALE destinée à l'Enseignement des Langues orientales vivantes, et d'une utilité reconnue pour la Politique et pour le Commerce, recommenceront dans l'ordre suivant, à dater du Lundi 2 Décembre 1822.

COURS DE PERSAN.
Historique intitulé *Gilka-namé*, et divers morceaux extraits de l'*Histoire de Khân de Crimée* depuis l'an 1475 jusqu'à nos jours.
Le Cours sera terminé par la lecture des principaux Traités conclus entre les Rois de France et les Sultans ottomans.

COURS D'ARMÉNIEN.
M. CHARRIÉ, Professeur arménien, après avoir développé les principes de la Grammaire de cette langue, expliquera différents Chapitres de l'*Histoire de Lagne de Parbe*, et de celle de *Méris de Khorin*, les Fables de *Méhibar*, et quelques passages de l'*Onisme de Jasin-Nerzi*. Il donnera ensuite les règles de la vérification de cette langue et les principes de différents dialectes arméniens. Son Cours se terminera par la lecture d'extraits de l'*Histoire Elnié* et des ouvrages de *Nerzi le Gracien*, et de quelques morceaux de poésie arménienne.

COURS D'ARABE.
M. LANGLÉS, Professeur, donnera deux leçons par semaine aux développemens des principes grammaticaux de la langue Persane, et dans la troisième, il dictera des dialogues familiers, et expliquera la *Bibliothèque de Djisy*.

COURS D'ARABE.
Les *mercredis et vendredis*, à deux heures et demie.
M. LANGLÉS, Professeur, donnera deux leçons par semaine aux développemens des principes grammaticaux de la langue Persane, et dans la troisième, il dictera des dialogues familiers, et expliquera la *Bibliothèque de Djisy*.

COURS D'ARABE VULGAIRE.
Les *lundis, mercredis et samedis*, à midi.
M. GAUSSIN DE PERCEVAL, fils, Professeur, développera les principes de l'arabe vulgaire, en faisant remarquer l'analogie et la différence de la langue parlée avec la langue savante. Il dictera des dialogues familiers, des formules de lettres et d'actes de tous genres, ainsi que des extraits d'Auteurs modernes; il donnera des modèles d'exercice pour la lecture des diverses sortes d'écritures, en expliquera les *Voyages de Sinahil le marin*, et l'*Histoire d'Asir*.

COURS DE GREC MODERNE.
Les *lundis, mercredis et vendredis*, à deux heures et demie.
M. HALL, Professeur, développera les principes de la Grammaire grecque vulgaire, et expliquera plusieurs pièces de vers composés en cette langue, ainsi que la *Description de la Turquie d'Europe*, publiée en grec moderne par *Daniel de Demotris*. Il donnera, en outre, des leçons de Paléographie pour faciliter la lecture des manuscrits grecs des différents siècles.

COURS DE TURK.
Les *mercredis et samedis*, à huit heures et demie du matin.
M. le Chevalier AMÉDES JAUBERT, Professeur, développera les principes de la Grammaire turque, et expliquera le *Traité de géographie*

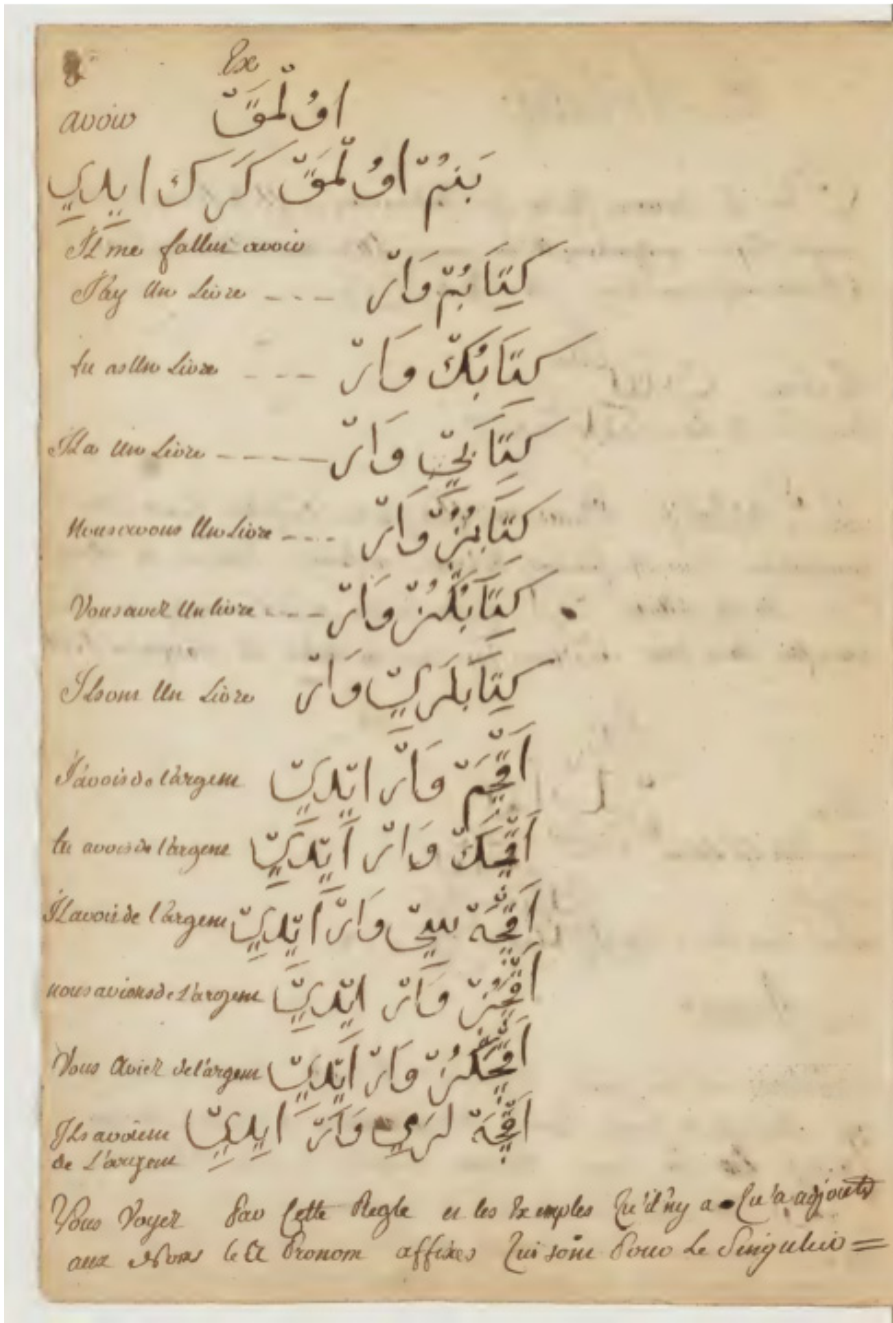
L'Administrateur de l'École,
L. LANGLÉS.
On entre par la porte de la rue Nove-des-Petits-Champs, n° 11.

A PARIS, DE L'IMPRIMERIE ROYALE Novembre 1822.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

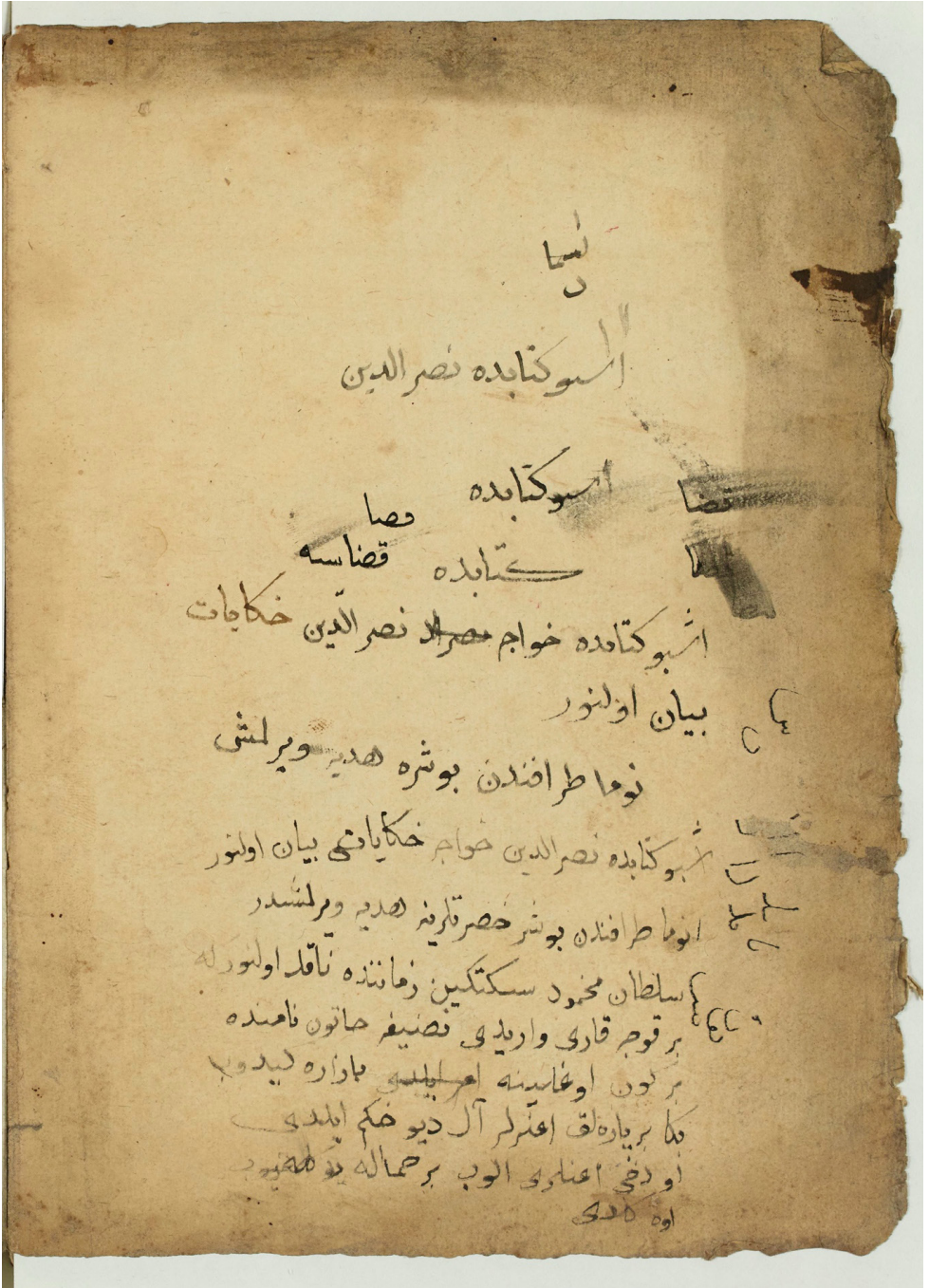
Kaynak: *École royal et spéciale des Langues Orientales vivantes*, Novembre 1822 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65845292.textelimage> [Erişim tarihi 15.12.2021].

Ek 2. Pierre Ruffin'e ait el yazması ve dikte çalışması örneği

Kaynak: Archives et manuscrits de la Bibliothèque universitaire des Langues et Civilisations, Manuscript Turc 182 (Manuscript Turc) (Pierre Ruffin), *Recueil de notes sur la grammaire, de copies ou de traductions de textes littéraires ou de documents. Vocabulaire et règles dictées par Mr Desfennes, Conseiller, Secrétaire et Interprète du Roy, et Lecteur de Sa Majesté*, folio 8.

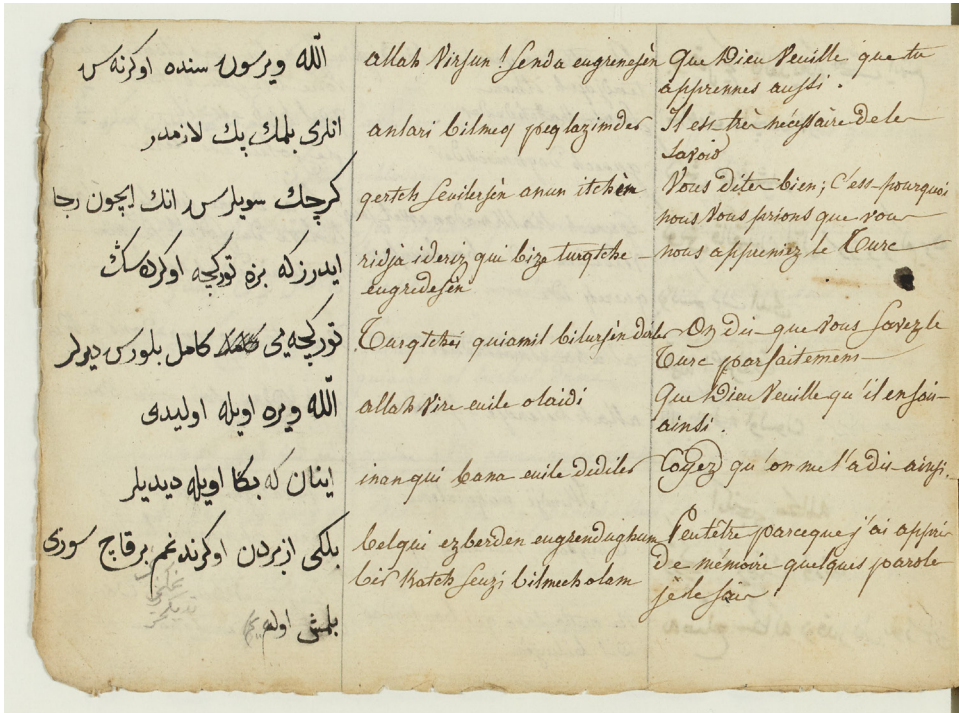
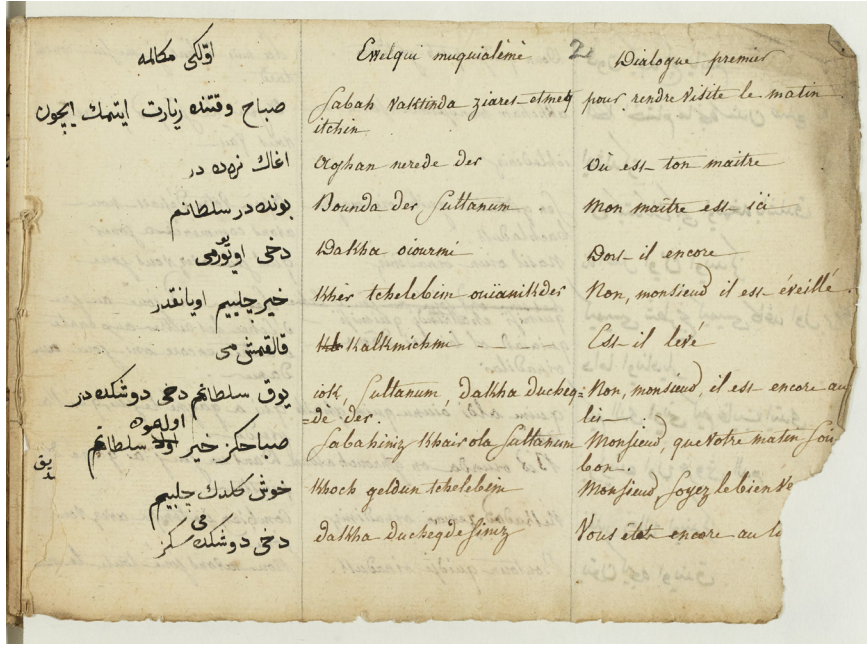
Ek 3. Nasreddin Hoca Hikâyeleri üzerinden yapılmış bir okuma-yazma çalışması örneği

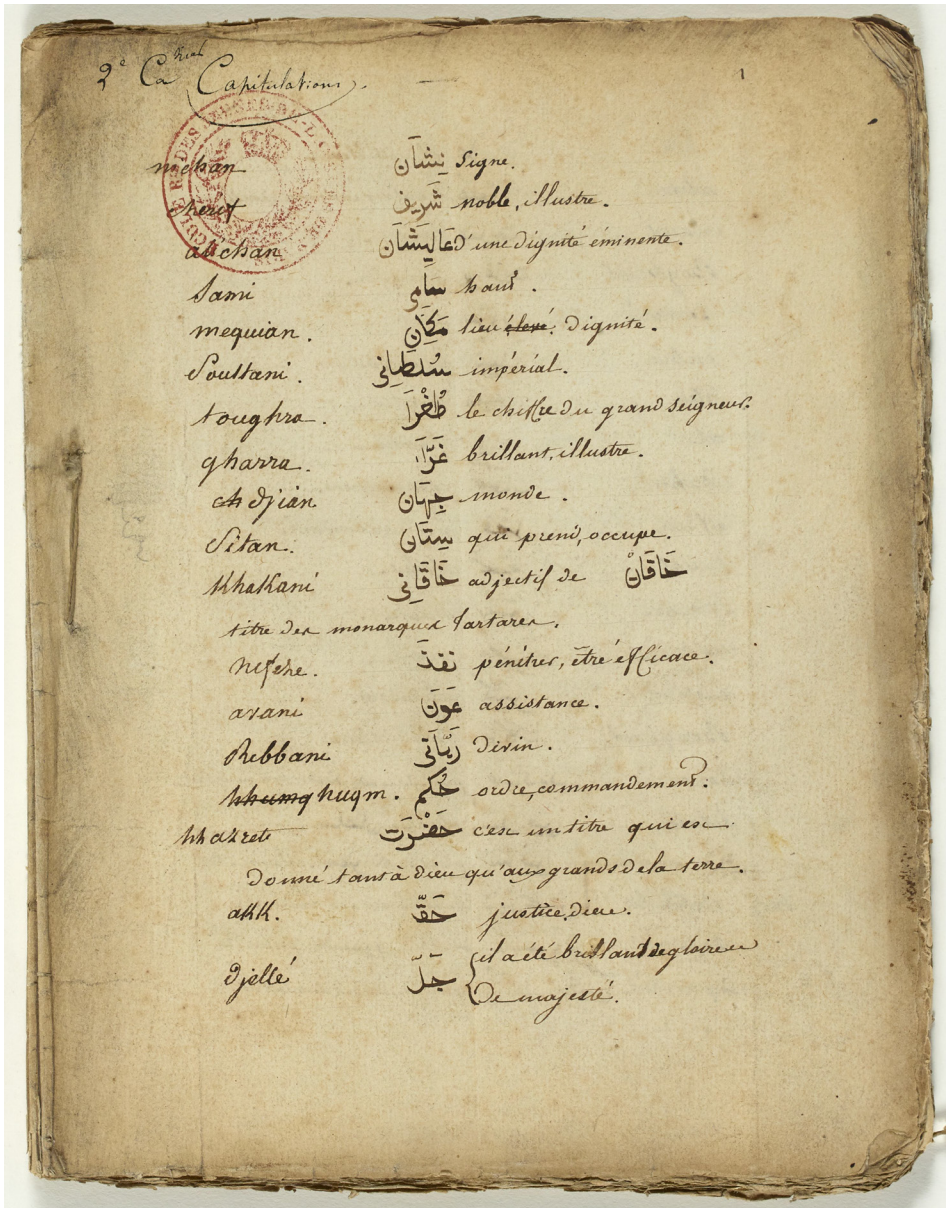
۸
 صفحہ فی قلبت سور **حکایت** سلطان علاء الدین
 زمانہ اوچ رہبان علمدہ ماہر ظہور ایدر ^{voiage} ^{tes savants (l'indie)} سیانین
 ایدر لر کرزکن سلطان علاء الدین ویلا بتنه کلوردر پادشاه
 بونلوی دینہ دھوت ایدر بونلوی ایدر کہ بزم ہر بریزلیک
 برسوالی واردد ارسوالیمزہ بیواب و بررسکر سیرتہ دینکہ
 کیرہ ^{obscures} سز دخی بیواب و بررسکر بڑہ مطیح اولویسکر
 دیدیلر دخی بونلوی بوسوزہ اضی اولدیار سلطان علاء الدین
 علماس و مستاجین جمع ایلدی اصلا بونلوی سؤالیمزہ بیواب
 و برکہ قادر اولدیار اخر سلطان علاء الدین غضیہ کلوب
 ایتدی بنم بوجہ ضبطدہ اولان ولایتلی ایچنہر علماو
 فضلان و مشایخدن برکیسہ بولمدیکہ بونلوی بیواب
 ویرہ لر دیوب ندا ایلوی ایچاریندن بریسی ایتدی
 بو سوالہ کسہ بیواب ویرہ مر مکر نصرالدین غواہیہ اولہ
 دیدیلر پادشاهدن غواہیہ یہ خبر کوندریار آد مدر
 کلوب غواہیہ بولشوب انوالی بلدردی غواہیہ
 ایتدی شو قدر سنہ یہ بیواب ویرمدیلری دیوب
 ایتدی

Ek 4. 1819 yılına ait bir ders defteri

Ek 5. Kapitülasyonlar konusunda yapılan derse ait notlar

Kaynak: MS. TURC. 245, Vocabulaire du Texte des Capitulations 1153 (1740), f. 1.

MISSIONARIES AND DROGMANS: LEARNING AND TEACHING TURKISH IN FRANCE FROM THE AGE OF ENLIGHTENMENT TO THE AGE OF REVOLUTION

Dilek TİĞLIOĞLU KAPICI

In the Ottoman Empire, translation and interpreting had an essential place not only in the diplomatic relations with the Europeans but also in the transfer of information from the world around the empire from the early modern period onward. At the same time as Europeans endeavoured to gather more information about the vast empire of the 'Orient,' the profession of translation became an essential and integral part of the diplomatic and cultural history of the Levant.

The diplomatic and cultural relations of the Kingdom of France with the Ottoman Empire from the 16th to the 19th centuries were vital in many respects. The oriental studies in Europe, including France, in the early modern period developed on this practical ground rather than an academic background. So, the teaching of Ottoman Turkish was regarded as a part and extension of the training of professional translators named dragomans, who would be engaged in the diplomatic negotiations, missionary activities, and commercial operations. However, although the aims of the newly rising nation-states and modern empires were founded on economic and political concerns, they had also cultural and institutional consequences.

This article aims to tackle the founding of the oriental institutions established by the Kingdom of France in Istanbul and Paris to instruct Ottoman Turkish, with leading historical figures who engaged with oriental studies in these institutions from the early modern enlightenment to the Age of Revolution. Previously, some scholars have focused on the historical interaction of individuals and institutions, and the aims and processes of Turkish language teaching were generally discussed in Turkish literature. This article aims to examine the beginning and transformation of training in Turkish, which began in France for practical and political reasons, turning into a medium of transferring and processing knowledge about the Ottomans and Turks over time, as well as the foundation of institutions that provided professional competence in the Turkish language during the early modern period, and the impacts of these institutions on the

---

* Dr., Turkish Consulate General in Strasbourg Education Attaché, Strasbourg / France, dtiglioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4468-5657

French Orientalism. In order to achieve this purpose, the archival and primary sources as well as monographs from the secondary literature are used.

The paper endeavours to define the functions of the dragomans, diplomats, and missionaries in Turkish learning and teaching before “ the Orientalist experiments.” Moreover, it attempts to discuss the functions of dragomans, diplomats, and missionaries in Turkish learning/teaching before the “scientific orientalism”. In the first part, the structure of the educational institutions established under the guidance of the Capuchin friars, the patronage of Colbert, the support of the Marseille Chamber of Commerce, and the transformation of these institutions over time are discussed. The leading scholarly and professional institutions such as Collège de Royal and École des Jeunes de Langues, where the dragomans needed by France to be employed in the Ottoman Empire were trained, were especially highlighted, and the change and transformation in these institutions before and after the Revolution is emphasized. Firstly, with a survey of the process that started with the establishment of the Pera École des Jeunes de Langues in Istanbul in 1669, the transformation of educational institutions into L’Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO) after the French Revolution is examined. Secondly, essential figures of orientalism, such as Pierre de Girardin, Pierre Ruffin, Jean-Daniel Kieffer, Sylvestre de Sacy, who were educated in these translation schools, are discussed. The last part deals with the contents and structures of the textbooks, which were inseparable materials of education. In this context, materials developed for dragomans and missionaries to communicate and use Turkish perfectly as they speak in daily life and grammar books prepared by Holdermann and Meninski are discussed in the last part.

One of the most critical aspects of the “Orient becoming an object of knowledge and the emergence of Orientalism in Europe has been the increasing and transforming curiosity towards the antiquity and the Christian East. The actors of this intellectual interest in the age of colonialism were diplomats, translators, travellers, traders, and missionaries. For them, removing the language barrier was a fundamental concern to meet this curiosity about the East’s languages, cultures, and history. As a colonial state in the early modern period, France needed to train diplomats and missionaries versed in the Oriental languages to establish a commercial and political sphere of influence in the Levant. Many steps have been taken to meet this need since the reign of the Enlightened King Louis XIV. The missionaries and diplomats undertook remarkable efforts to form their institutions in oriental studies, even though they started with pragmatic reasons. This article examines the historical background of teaching Turkish from the early modern period to modern times in France.